

บทที่ 5

การใช้อุปกรณ์ประกอบการเคลื่อนไหว

อุปกรณ์ประกอบการเคลื่อนไหว เป็นอุปกรณ์ที่ตัวละครจะต้องใช้ถือเคลื่อนที่ไปมาขณะทำการแสดง อุปกรณ์ประกอบการเคลื่อนไหวนี้ มีทั้งอุปกรณ์ที่ต้องใช้ทำนาฏศิลป์ในการจับ ถือ หรือเคลื่อนที่ไปตามพื้นเวที และอุปกรณ์ที่ใช้ถือเคลื่อนที่โดยไม่มีทำนาฏศิลป์ไทยด้วยมืออยู่ด้วยกันหลายชนิด สามารถแบ่งการพรรณนาออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

1. การใช้อุปกรณ์ประกอบการเคลื่อนไหวประเภทพาหนะ ได้แก่
  - ราชรถ
  - ม้าแผง
  - แล่มี้า
  - ขอช้าง
  - ชง
  - กลด
2. การใช้อุปกรณ์ประเภทเครื่องสูงในกระบวนแห่
  - กระบวนแห่ในละคร
  - วิธีถือเครื่องประกอบอิสริยยศในกระบวนแห่
  - การจัดรูปกระบวนในละคร

1. การใช้อุปกรณ์ประกอบการเคลื่อนไหวประเภทพาหนะ

อุปกรณ์ประเภทพาหนะนี้จะได้กล่าวถึงอุปกรณ์ที่ใช้ร่วมกับพาหนะ คือ ราชรถ ม้าแผง และช้าง (ใช้ผู้แสดง) ได้แก่ แล่มี้า ขอช้าง ธง และกลด ไว้ในหัวข้อเดียวกัน เนื่องจาก อุปกรณ์เหล่านี้มักจะใช้ร่วมกันในเหตุการณ์เดียวกัน เช่น ธงและกลดมักจะใช้กับราชรถ แล่มี้า มักจะใช้กับม้าแผง และขอช้างมักจะใช้กับช้าง (ใช้ผู้แสดงแต่งกายเลียนแบบช้าง) เป็นต้น ดังนั้น แม้อุปกรณ์บางชนิดจะไม่ได้เป็นอุปกรณ์ประเภทพาหนะจริง ๆ แต่ก็ต้องนำมาใช้ร่วมกับอุปกรณ์ประเภทพาหนะอยู่เสมอ จึงได้นำมากล่าวถึงไว้ในหมวดเดียวกัน

อุปกรณ์ประเภทพาหนะ เป็นอุปกรณ์ที่ผู้แสดงจะต้องนำมาใช้ประกอบการเคลื่อนไหวหรือเคลื่อนที่ไป-มาขณะทำการแสดง มีอยู่ด้วยกัน 6 ชนิดดังกล่าว และแต่ละชนิดจะมีจารีตหรือวิธีใช้ที่เป็นแบบแผนปฏิบัติสืบต่อมา ดังจะได้กล่าวตามลำดับ ดังนี้

- ราชรถ
- ม้าแผง
- แล่มี้า
- ขอช้าง
- ธง
- กลด

ราชรถ

ราชรถ เป็นพาหนะที่ใช้ประกอบการเดินทางของผู้แสดง เฉพาะที่เป็นกษัตริย์และพระราชวงศ์เท่านั้น ใช้ประกอบการแสดงละครหลายประเภททั้งละครนอก ละครใน ละครดึกดำบรรพ์ และโขน โดยเฉพาะในโขนมีการใช้ราชรถในลักษณะเป็นรถศึกหรือรถที่ใช้ขับสนามรบ อีกกรณีหนึ่งด้วย

วัตถุประสงค์ในการใช้ราชรถในละคร มีความแตกต่างกับวัตถุประสงค์การใช้ราชรถที่ถือเป็นราชูปโภคของกษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เป็นอย่างมาก กล่าวคือ วัตถุประสงค์ในการใช้ราชรถเพื่อแสดงอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยดังกล่าว มีอยู่ด้วยกัน 3 ประการคือ

1. ใช้ประทับในคราวเสด็จออกงานพระราชพิธี
2. ใช้อัญเชิญพระราชสาส์น
3. ใช้อัญเชิญพระบรมศพ

สำหรับในปัจจุบันราชรถสำหรับแสดงอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ มีที่ใช้เพียงกรณีเดียวเท่านั้น คือ ใช้อัญเชิญพระบรมศพ ทั้งนี้คงจะเนื่องมาจากราชรถมีขนาดใหญ่และหนักมากไม่สะดวกในการนำมาใช้เป็นรถพระที่นั่ง เมื่อจะเสด็จพระราชดำเนิน และเมื่อนำราชรถมาอัญเชิญพระบรมศพแล้วจึงไม่นิยมนำมาเป็นรถพระที่นั่งอีกต่อไป

ส่วนวัตถุประสงค์ในการใช้ราชรถในละคร มีที่ใช้เพียงกรณีเดียว คือ เป็นพาหนะนำตัวละครเดินทางไปยังที่ต่าง ๆ ตามแต่จะระบุในเรื่อง เช่น เดินทางไปต่างเมือง เข้ากระบวนแห่สมโภชหรือเดินทางไปสนามรบ เป็นต้น และแม้ว่ายุคสมัยในปัจจุบันเปลี่ยนแปลงไป แต่ยุคสมัยในเรื่องละครไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปด้วย ดังนั้นการแสดงละครที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ เช่น อิเหนา รามเกียรติ์ นั้น ธรรมเนียมในการใช้ราชรถจึงยังคงใช้ตามราชประเพณีเดิมในละคร คือ ใช้ประทับเมื่อจะเสด็จพระราชดำเนินหรือจะออกศึกเท่านั้น

สำหรับการแสดงละครเรื่องอิเหนา มีวัตถุประสงค์ในการใช้ราชรถตามธรรมเนียมในละครแต่เดิม คือ ใช้เป็นพาหนะประกอบการเดินทาง 2 ลักษณะคือ ใช้เดินทางไปในระยะไกล และใช้ในกระบวนแห่งานพระราชพิธี สำหรับผู้แสดงเป็นกษัตริย์และพระราชวงศ์

วิธีการใช้ราชรถในละคร

การอธิบายวิธีการใช้ราชรถในละคร สำหรับประกอบการเดินทางตามลักษณะเนื้อเรื่องเพื่อให้เกิดความเข้าใจตรงกัน จึงขอบรรยายถึงการเรียกด้านซ้าย-ขวาของราชรถในละครก่อน ดังนี้

1. ราชรถออกประตูขวา จอนรดจะพุ่งไปทางประตูซ้าย ท้ายรถจะอยู่ทางประตูขวา จะเรียกด้านซ้าย-ขวาของบัลลังก์ด้านที่ผู้ชมมองเห็น ดังนี้

- ด้านซ้ายของบัลลังก์ คือ ส่วนของบัลลังก์ด้านจอนรด
- ด้านขวาของบัลลังก์ คือ ส่วนของบัลลังก์ด้านท้ายรถ

2. ราชรถออกประตูซ้าย จอนรดจะพุ่งไปทางประตูขวา ท้ายรถจะอยู่ทางประตูซ้าย จะเรียกด้านซ้าย-ขวาของบัลลังก์ด้านที่ผู้ชมมองเห็น ดังนี้

- ด้านซ้ายของบัลลังก์ คือ ส่วนของบัลลังก์ด้านท้ายรถ
- ด้านขวาของบัลลังก์ คือ ส่วนของบัลลังก์ด้านจอนรด

สำหรับวิธีการใช้ราชรถในละคร ตามที่กรมศิลปากรได้เคยปฏิบัติในการแสดงละคร สามารถสรุปวิธีการใช้ราชรถได้ 2 วิธีคือ

1. ใช้สำหรับนั่ง
2. ใช้สำหรับยืน

1. ใช้สำหรับนั่ง

การใช้ราชรถสำหรับนั่งในการแสดง แบ่งออกเป็น

1.1 นั่งคนเดียว สามารถใช้กับผู้แสดงทั้งพระและนาง (ราชรถออกทางประตูขวา เข้าทางประตูซ้าย)

ถ้าเป็นผู้แสดงตัวพระ จะนั่งหันหน้าไปทางผู้ชม ให้เท้าซ้ายเหยียบบนพื้นรถด้านซ้ายของบัลลังก์ เท้าขวาอยู่บนบัลลังก์ในท่าคุกเข่า ให้ก้นของผู้แสดงนั่งอยู่บนสันเท้าขวาดังภาพ

ภาพแสดงวิธีการนั่งบนราชรถคนเดียว (พระ)

ผู้แสดงจะนั่งคุกเข่าบนบัลลังก์ราชรถด้วยขาขวา ส่วนขาซ้ายจะวางไว้ที่พื้นราชรถเพื่อ
ให้การทรงตัวบนราชรถดีขึ้น

การนั่งบนราชรถด้วยท่าทางเช่นนี้ ใช้เมื่อราชรถกำลังเคลื่อนที่ไปตามพื้นเวที เนื่องจาก
การนั่งลักษณะนี้สามารถทรงตัวได้ดีและเมื่อผู้แสดงทาบตามเนื้อเรื่อง

ภาพจากการแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระราชชนนี
ในวันที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2539 ณ ท้องสนามหลวง

ถ้าเป็นผู้แสดงตัวนาง จะนั่งอยู่บนบัลลังก์ในลักษณะนั่งห้อยเท้าทั้ง 2 ซ้าง มาทางด้านซ้ายของบัลลังก์ ในขณะที่หันหน้ามาทางผู้ชม โดยให้เท้าทั้ง 2 เหยียบอยู่บนพื้นรถ ดั่งภาพ

ภาพแสดงวิธีการนั่งบนราชรถคนเดียว (นาง)

ผู้แสดงจะนั่งห้อยเท้าทั้ง 2 มาด้านซ้ายของบัลลังก์ ส่วนมือจะใช้เท้าชนหรือวางบน หน้าขาของผู้แสดง หรือจะใช้ตามทตามเนื้อเรื่องก็ได้

ภาพจากงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระราชชนนี ในวันที่ 10 มีนาคม 2539 ณ ห้องสนามหลวง

1.2 นั่ง 2 คน ใช้ได้ทั้งผู้แสดงพระกับนาง พระกับพระ และนางกับนาง ถ้าเป็นผู้แสดงพระกับนาง ตัวพระจะนั่งในลักษณะวิธีการนั่งคนเดียว แต่ตัวนางจะนั่งบนบัลลังก์ในลักษณะนั่งห้อยเท้าทั้ง 2 ข้างมาทางด้านขวาของบัลลังก์ การนั่งลักษณะนี้เข้าขวาของผู้แสดงพระจะต้องอยู่หลังตัวนาง เพื่อจะได้ไม่บังตัวนางเวลาทาบ ดังภาพ

ภาพแสดงวิธีการนั่งบนราชรถ 2 คน แบบพระและนาง

เป็นการนั่งบนราชรถคู่กันของพระและนาง ผู้แสดงตัวพระจะนั่งบนบัลลังก์ด้วยวิธีเดียวกับ การนั่งบนราชรถคนเดียว ส่วนตัวนางจะนั่งอยู่บนบัลลังก์ด้วยการห้อยเท้าทั้ง 2 ข้างบนพื้นราชรถ วิธีการนั่งบนราชรถ 2 คน จะใช้เมื่อตัวละครมีบทต้องเดินทางคู่กัน สามารถทาบท ษะราชรถเคลื่อนที่หรือหยุดราชรถก็ได้

ภาพจากงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระราชชนนี วันที่ 10 มีนาคม 2539 ณ ห้อง สยามหลวง (เป็นการจัดภาพเพื่อถ่ายรูป ไม่ได้เป็นการแสดง)

ถ้าเป็นผู้แสดงพระกับพระ จะต้องมีฐานะเป็นพระที่และพระน้อง เช่น พระราม พระลักษมณ์ในเรื่องรามเกียรติ์ เป็นต้น พระพี่จะนั่งในลักษณะวิธีการนั่งคนเดียว แต่พระน้องจะนั่งคุกเข่าอยู่บนพื้นราชรถด้านหน้า โดยหันด้านข้างให้กับผู้ชม ดังภาพ

ภาพแสดงวิธีการนั่งบนราชรถ 2 คน แบบพระ-พระ

ผู้แสดงเป็นพระที่ จะนั่งบนบัลลังก์ด้วยวิธีการนั่งราชรถคนเดียวแบบพระ ส่วนพระน้องจะนั่งอยู่บนพื้นราชรถด้านหน้า ในลักษณะการนั่งคุกเข่าหันหน้าไปทางจอแสดง ในลักษณะเช่นนี้พระน้องจะนั่งในลักษณะของการนั่งบังคับราชรถ

ภาพจากงานฉลองเนื่องในวันกาตุจนาภีเชก วันที่ 9 มิถุนายน 2539 ณ โรงละครห้องสนามหลวง (เป็นการจัดภาพเพื่อถ่ายรูป นำมาคืออยู่ในการแสดง)

ถ้าเป็นผู้แสดงนางกับนาง สามารถจัดให้นั่งได้ 2 แบบ คือ

1. ผู้แสดงนางกับนางที่มีศักดิ์เท่าเทียมกัน จะนั่งบนลักษณะวิธีการนั่งคนเดียว คือ นั่งห้อยเท้าไปทางด้านซ้ายของบัลลังก์คนหนึ่ง และอีกคนหนึ่งจะนั่งห้อยเท้าเช่นเดียวกัน แต่จะนั่งห้อยเท้าไปทางด้านขวาของบัลลังก์ เช่น ในการแสดงเรื่องรามเกียรติ์ หลังเสร็จศึกกับทศกัณฐ์แล้ว พระพรต พระลัดรด มาเชิญพระรามกลับไปครองกรุงอโยธยา นางไภยเกศี และนางสมุทราชา ออกมาต้อนรับทั้ง 2 นางนั่งราชรถมาคั้นเดียวกัน นางไภยเกศีจะนั่งทางซ้าย นางสมุทราชาจะนั่งทางขวาของบัลลังก์ (จากการแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ของวิทยาลัยนาฏศิลป์กรุงเทพ ๕ ศาลาเฉลิมกรุง) ดังภาพ

ภาพแสดงวิธีการนั่งบนราชรถ 2 คน แบบนาง-นาง ที่มีศักดิ์เท่าเทียมกัน

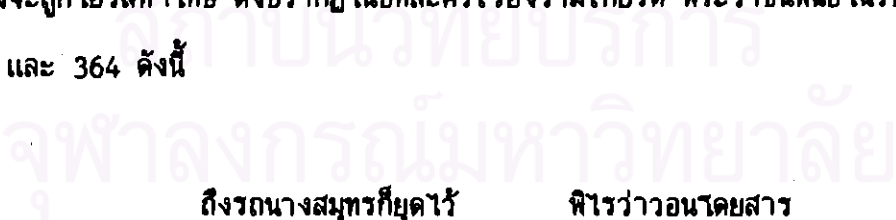
ผู้แสดงตัวนางทั้ง 2 คนจะนั่งบนบัลลังก์ ด้วยการนั่งห้อยเท้า ให้นางคนที่ 1 นั่งห้อยเท้าไปทางด้านซ้าย ส่วนนางอีกคนจะนั่งห้อยเท้าไปทางขวาของบัลลังก์ และผู้แสดงทั้ง 2 คนจะนั่งหันหน้าไปทางผู้ชม

การนั่งบนราชรถ 2 คนนี้ สามารถใช้ได้ขะราชรถเคลื่อนที่ และการทบทบนราชรถ

ภาพจากงานฉลองเนื่องในวันกาตุงนาคีเชก วันที่ 9 มิถุนายน 2539 ณ โรงละครห้องสนามหลวง (เป็นการจัดภาพเพื่อถ่ายรูปร)

2. ผู้แสดงนางกับนางที่มีศักดิ์ไม่เท่ากัน ผู้ที่มีศักดิ์สูงกว่าจะนั่งบนบัลลังก์ในลักษณะวิธีการนั่งคนเดียว คือ นั่งห้อยเท้าไปทางด้านซ้ายของบัลลังก์ ส่วนผู้ที่มีศักดิ์ต่ำกว่าจะนั่งพับเพียบอยู่บนพื้นราชรถด้านหน้า เช่น ในการแสดงเรื่องรามเกียรติ์ หลังเสร็จศึกกับทศกัณฐ์แล้ว พระพรต พระสัตรุด มาเชิญพระรามกลับไปครองกรุงโยธยา นางตรีชฎาและนางเบญกายออกมาส่ง ทั้ง 2 นางนั่งราชรถมาคันเดียวกัน นางตรีชฎาจะนั่งบนบัลลังก์ ส่วนนางเบญกายจะนั่งพับเพียบบนพื้นราชรถ (จากการแสดงชนเรื่องรามเกียรติ์ของวิทยาลัยนาฏศิลป์กรุงเทพ ๓ ศาลาเฉลิมกรุง)

ในแบบที่ 2 นี้ นางชงไชย โศขยารมย์ ได้อธิบายว่าในการแสดงบางตอนบทละครได้ระบุให้ตัวละครนั่งท้ายรถ หรือเหตุผลในการดำเนินเรื่องบ่งชี้ให้ตัวละครจำเป็นต้องนั่งท้ายรถ ตัวละครนั้นก็สามารถนั่งพื้นราชรถด้านหลังใกล้กับกนกท้ายรถได้ ดังเช่นการแสดงชนเรื่องรามเกียรติ์ ตอนพระรามเดินดง เนื่องจากนางไภยเกศีมารดาของพระพรตถูกขยอกจากนางกัจฉาให้ขูลขอสัตยาจากท้าวทศรถ โดยให้พระรามออกเดินป่าและให้พระพรตครองเมืองอโยธยา ระหว่างนั้นพระพรตไม่อยู่ เหตุการณ์นี้ทำให้ท้าวทศรถตรอมใจจนสิ้นพระชนม์ พระพรตเมื่อกลับถึงเมืองทราบเรื่องก็โกรธมารดาของตนมากในการกระทำครั้งนี้ ดังนั้นหลังเสร็จการศพท้าวทศรถ พระพรต พระสัตรุด พร้อมนางเกาสุริยา และนางสมุทราชา จะเดินทางไปรับพระรามกลับมาครองเมือง นางไภยเกศีกลับจะถูกลงโทษ ต้องการไปขอรับผิดต่อพระราม จึงไปขอร้องนางสมุทราชาขอนั่งรถไปด้วยกัน โดยการนั่งท้ายรถและเพื่อไม่ให้พระพรต พระสัตรุดพบเกรงจะถูกโอรสทำโทษ ดังปรากฏในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 หน้า 360 และ 364 ดังนี้

ถึงรถนางสมุทราชก็ขุดไว้	พิไรว่าวอนโดยสาว
จะไปขอโทษองค์พระอวตาร	นงคราญจงได้ปราณี
ว่าแล้วป็นปายอุตลุด	มือจูดย์ค่อมทาสี
เจ้าข้าหน้าไม่สมประดี	ขึ้นขี่ท้ายรถด้วยกันมา ๗

และ

เมื่อนั้น	จึงนวลนางไถยเกศี
นั่งมาทำยารมณี	เห็นสีกษัตริย์บพจร
	ฯ
จะนั่งอยู่ที่คูไม่ชอบ	จาจะไปบนบอบพระฤาษี
คิดแล้วจึงจูดอู่จจี	กระโจนลงจากที่ท้ายรถ ฯ

สำหรับการนั่งราชรถระหว่างนางกับนาง ในตอนนี้ไม่ได้ใช้เหตุผลตามศักดิ์ที่เสมอกันหรือต่างกัน แต่คำนึงถึงเหตุผลในเรื่องละคร ดังนั้นนางสมุทรชาติที่เป็นมเหสีองค์สุดท้าย จะนั่งบนบัลลังก์ในลักษณะนั่งห้อยเท้าไปทางซ้ายของบัลลังก์ ส่วนนางไถยเกศีที่เป็นมเหสีรองจากนางเกาสุริยา มเหสีเอกนั้นกลับต้องนั่งห้อยเท้าไปทางขวาของบัลลังก์ ส่วนนางไถยเกศีที่เป็นมเหสีรองจากนางเกาสุริยา มเหสีเอกนั้นกลับต้องนั่งห้อยเท้าไปทางซ้ายของบัลลังก์ ส่วนนางไถยเกศีที่เป็นมเหสีรองจากนางเกาสุริยา มเหสีเอกนั้นกลับต้องนั่งห้อยเท้าไปทางขวาของบัลลังก์ ดังนั้นการนั่งบนราชรถพร้อมกัน 2 คน ซึ่งเป็นผู้แสดงนางกับนาง แบบที่ 2 นี้ สามารถกระทำได้ 2 ลักษณะคือ

- ก. นั่งห้อยเท้าบนบัลลังก์ 1 คน และนั่งห้อยเท้าบนพื้นราชรถด้านหน้า 1 คน
- ข. นั่งห้อยเท้าบนบัลลังก์ 1 คน และนั่งห้อยเท้าบนพื้นราชรถด้านหลัง 1 คน

1.3 นั่ง 3 คน สามารถจัดที่นั่งได้ 2 กรณี คือ

1.3.1 กรณีที่มีผู้แสดงพระ 2 คน และนาง 1 คน นั่งราชรถคันเดียวกัน โดยให้ผู้แสดงตัวพระ 2 คน นั่งบนราชรถในลักษณะวิธีการนั่ง 2 คน แบบพระกับพระ และให้ผู้แสดงตัวนางนั่งห้อยเท้าทั้ง 2 ข้างมาทางด้านขวาของบัลลังก์ การนั่งบนราชรถวิธีนี้ต้องราชกับราชรถคันใหญ่เพื่อจะได้รับน้ำหนักของผู้แสดงได้ และสามารถเคลื่อนที่ไปบนเวทีแสดงได้สะดวกขึ้น ดังภาพ

ภาพแสดงวิธีการนั่งบนราชรถ 3 คน แบบพระ 2 และนาง 1

ผู้แสดงพระ 2 คน จะนั่งบนราชรถในลักษณะการนั่งราชรถแบบพระกับพระ ส่วนนางนั้น จะนั่งบนบัลลังก์ห้อยเท้าไปทางขวาของบัลลังก์

การนั่งบนราชรถแบบนี้ สามารถใช้ในขบวนราชรถเคลื่อนที่และหยุดรถเพื่อท่ายทักก็ได้

ภาพจากงานฉลองเนื่องในวันกาตุจนาภิเษก วันที่ 9 มิถุนายน 2539 ณ โรงละคร
ห้องสนามหลวง (เป็นการจัดภาพเพื่อถ่ายรูปร)

1.3.2 กรณีที่มีผู้แสดงตัวนาง 3 คน นั่งราชรถคันเดียวกัน ดังเช่น ในการแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ชุดพระรามครองเมือง เนื้อเรื่องมีว่าให้พระมารดาทั้ง 3 ออกไปต้อนรับโดยการนั่งราชรถ นายอุดม อังสุธร ได้อธิบายว่า ในกรณีเช่นนี้ ให้พระมารดา 2 คน แรกนั่งบนบัลลังก์ และพระมารดาคนสุดท้ายนั่งพับเพียบอยู่ที่พื้นราชรถด้านหน้า แต่ในการแสดงระยะหลังนี้ เนื่องจากมีราชรถใช้ในละครหลายคัน จึงให้พระมารดาคนที่ 1 คือนางเกาสุริยา นั่งราชรถมาคนเดียวและพระมารดา 2 คนสุดท้าย ให้นั่งราชรถมาด้วยกัน 2 คน ซึ่งจะทาสู้สวยกว่าแบบแรกมาก ดังภาพ

ภาพแสดงวิธีการนั่งราชรถ 3 คน เจาะนาง

การนั่งราชรถสำหรับนาง 3 คน ให้ผู้แสดงที่ศักดิ์เสมอกัน หรือมีตำแหน่งรอง นั่งบนบัลลังก์ในลักษณะการนั่งราชรถแบบนางนั่ง 2 คน และให้นางคนที่ 3 ที่อาวุโสน้อยนั่งพับเพียบอยู่บนพื้นราชรถด้านหน้าและหันหน้ามาทางผู้ชม

ภาพจากงานฉลองเนื่องในวันกาชุนจนาภิเษก วันที่ 9 มิถุนายน พ.ศ.2539 ณ โรงละครห้องสนามหลวง (เป็นการจัดภาพถ่ายรูป)

ในการพิจารณาที่นั่งบนราชรถพร้อมกันของตัวนาง 3 คน นายสมศักดิ์ ทัดติ ได้อธิบายเพิ่มว่า ในบางครั้งอาจให้ผู้แสดงนั่งบนบัลลังก์ 1 คน และนั่งบนพื้นราชรถ 2 คน โดยการนั่งทับเพียบอยู่ด้านหน้าและอยู่ด้านหลังที่ละ 1 คน แต่อย่างไรก็ดี นายสมศักดิ์ ทัดติ มีความคิดเห็นเช่นเดียวกับนายอุดม อังศุธร ในเรื่องแยกให้นางนั่งราชรถ 1 คนในคันแรก และอีก 2 คนนั่งคันที่ 2 โดยนั่งบนบัลลังก์ทั้ง 2 คน จะทำให้ขบวนของผู้แสดงดูสวยงามและสะดวกในการเคลื่อนที่ราชรถด้วย

สำหรับกรณีผู้แสดงพระ 3 คน นั่งบนราชรถคันเดียวกันยังไม่มียกรกฎ ในการแสดงของกรมศิลปากรเลย

กล่าวโดยสรุปถึงวิธีการใช้ราชรถด้วยการนั่งบนราชรถทั้ง 3 แบบนี้ ผู้กำกับ การแสดงและครูผู้ฝึกซ้อมจะจัดให้ผู้แสดงที่จะต้องมียกรกฎใช้ราชรถนั้นอย่างใดอย่างหนึ่ง มีข้อควรคำนึงถึงดังนี้

1. ความสวยงาม หมายถึง ในการแสดงละครสิ่งที่จะต้องคำนึงถึงมากที่สุดคือ ความสวยงาม ดังนั้นแม้ว่าตามเหตุผลตัวละครต้องนั่งรวมกัน 3 คน แต่เพื่อความสวยงามอาจแยกกันนั่งเป็น 2 คันได้ ทั้งนี้ผู้กำกับที่นำมาใช้ต้องเฝ้าอำนวยความสะดวกให้ท่านั้นได้ด้วย
2. ความเหมาะสม หมายถึง ในบางครั้งราชรถมีน้อย อาจต้องให้ตัวละคร นั่งรวมกันหลายคนในราชรถคันเดียวกัน หรือถ้าราชรถคันเล็กเกินไปไม่สามารถนั่งหลาย ๆ คนได้ ต้องแยกกันนั่ง ทั้งนี้ต้องไม่ขัดกับความในบทหรือทำให้ความสวยงามด้อยลง
3. การดำเนินตามความในบท หมายถึง ถ้าในบทระบุให้ตัวละครใช้ ราชรถอย่างไร ต้องปฏิบัติตามบทละครนั้น ๆ

ดังนั้นในการแสดงแต่ละครั้ง แม้จะเป็นการแสดงตอนเดียวกัน อาจจะมีวิธี ใช้ราชรถแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับสภาพของเวทีแสดงเพื่อให้เกิดความสวยงามหรือเพื่อความเหมาะสม ยกเว้น ถ้าเป็นการดำเนินตามบทหรือบทระบุให้ผู้แสดงใช้ราชรถด้วยวิธีใด จำเป็นต้องปฏิบัติตาม บทละครเพื่อให้สอดคล้องกับบทละครที่กำลังดำเนินเรื่องขณะนั้น

วิธีการนั่งบนราชรถทั้ง 3 แบบนี้ สามารถใช้ประกอบการแสดงบนเวทีได้ ดังนี้

- ก. เมื่อราชรถเคลื่อนที่บนเวทีแสดง เพื่อสะดวกในการทรงตัวของผู้แสดง ทาให้ไม่ล้มหรือเสียหลักได้ง่ายขณะราชรถเคลื่อนที่

ข. เมื่อผู้แสดงทาบท

2. ใช้สำหรับยื่น ในการยื่นบนราชรถหรือที่เรียกว่า "ยืนรถ* ใช้สำหรับผู้แสดง ตัวพระเท่านั้น (สำหรับนักแสดงโขน ผู้แสดงตัวยักษ์สามารถ "ยืนรถ" ได้เช่นเดียวกัน) และในการแสดงผู้แสดงสามารถยื่นบนรถได้เพียง 1 คนเท่านั้น แม้ว่าจะมีผู้แสดงอยู่บนรถมากกว่า 1 คน ก็ตาม

วิธีการยื่นบนรถสำหรับผู้แสดง 1 คน

ถ้าราชรถออกประตูขวา ผู้แสดงจะยื่นบนพื้นราชรถด้วยเท้าซ้าย ส่วนเท้าขวา จะยกขึ้นโอบยืนตั้ง เข่าบนพื้นบัลลังก์ หันหน้าไปทางผู้ชม ดังภาพ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

*ยืนรถ เป็นคำเรียกการยื่นอยู่บนรถของผู้แสดงขณะทำการแสดง และเรียกกันทั่วไปในวงการนาฏศิลป์ไทย ซึ่งพ้องกับคำประพันธ์ในบทโขนเรื่องรามเกียรติ์ ตอนศึกพรทมาศตรีมีว่า

"ครั้นถึงที่ระจันบานราตุรอน เห็นวานรนับแสนแน่นหนา

กับทั้งองค์พระลักษมณ์อุษา ยืนรถรัตนายุกกลางพล"

ทั้งนี้ทำให้การนั่งบนราชรถเป็นที่เรียกกันทั่วไปว่า "นั่งรถ" ด้วยเช่นกัน

ภาพแสดงวิธีการยึบนราชรถ

ผู้แสดงจะยึบนอยู่บนคันราชรถด้วยขาซ้าย ส่วนขาขวาจะยกขึ้นไปยึนตั้งเข้าบนบัลลังก์
การยึบนราชรถเช่นนี้ ใช้เมื่อราชรถหยุดอยู่กับที่ และผู้แสดงกำลังทาบทตามเนื้อเรื่อง
ภาพจากการแสดงเช่นเรื่องรามเกียรติ์ ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพพระราชชนนี

วันที่ 10 มีนาคม 2539 ณ ท้องสนามหลวง

ถ้าราชรถออกประตูซ้าย (งานเหตุการณ์ราชรถ 2 คันออกประตูหน้าซึ่งกันและกัน มักปรากฏในโขน) ผู้แสดงจะยืนบนพื้นราชรถด้วยเท้าขวาและยกเท้าซ้ายขึ้นไปยืนตั้งเข้าบนบัลลังก์ เพื่อให้ผู้แสดงหันหน้าไปทางผู้ชม*

สำหรับการแสดงที่มีผู้แสดงอยู่บนรถร่วมด้วย มักเป็นการแสดงระหว่างพระกับพระ ซึ่งจะเป็นพระพี่และพระน้อง ผู้แสดงทั้ง 2 จะอยู่บนราชรถในลักษณะวิธีการนั่งบนราชรถ 2 คน แบบพระกับพระ ผู้ที่จะทาบทยืนรถได้ก็คือผู้แสดงที่นั่งบนบัลลังก์เท่านั้น

วัตถุประสงค์ในการที่ผู้แสดงจะยืนบนราชรถ มีเพียงกรณีเดียวเท่านั้นคือการทาบทประกอบคำร้องหรือคำพากย์ และผู้แสดงจะทาบทโดยยืนบนราชรถได้ ก็ต่อเมื่อราชรถหยุดเคลื่อนไหวเท่านั้น เนื่องจากในขณะที่ผู้แสดงทาบทยืนบนราชรถนั้น การทรงตัวบนราชรถอาจไม่ดีเท่าที่ควร ดังนั้นเมื่อราชรถเคลื่อนที่ แสดงว่า การทาบทหน้าเวทีเสร็จสิ้นลงแล้ว ผู้แสดงจะกลับไปทาบทนั่งบนราชรถแทน

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

*งานกรณีที่ผู้แสดงออกทางประตูขวา แล้ววนรถมาพบกับอีกฝ่ายหนึ่งที่จะออกทางประตูขวาเช่นกัน ผู้แสดงฝ่ายแรกจะต้องยืนด้วยเท้าซ้ายและเหยียบบนบัลลังก์ด้วยเท้าขวาก่อน แต่เมื่อราชรถกำลังวนกลับมาเพื่อจะได้ปะทะกับผู้แสดงฝ่ายหลังที่จะออกทางประตูขวา ผู้แสดงฝ่ายแรกจะต้องกลับตัวมายืนด้วยเท้าขวา และเหยียบบัลลังก์ด้วยเท้าซ้ายแทน ทั้งนี้เพื่อให้ผู้แสดงทั้ง 2 ฝ่ายหันหน้ามาทางผู้ชม มักพบในโขน

การเคลื่อนที่ราชรถ

วิธีการเคลื่อนที่ราชรถโบราณเวทีแสดงนั้น ใช้ผู้แสดงแต่งกายเลียนแบบม้าหรือราชสีห์ 2 คน (ราชรถสำหรับมนุษย์หรือเทวดาใช้ม้า ราชรถสำหรับยักษ์ใช้ราชสีห์) ทาหน้าที่ลากจูงราชรถให้เคลื่อนที่ตามบท โดยผู้แสดงดังกล่าวจับแอก (ติดอยู่กับจอนรถส่วนล่าง) คนละด้าน แล้วยกขึ้นลากจูงไปตามพื้นเวที ดังภาพ

ภาพวิธีการจับแอกราชรถเพื่อลากจูงราชรถให้เคลื่อนที่

ในการเคลื่อนที่ราชรถบนเวทีโรงละคร จะมีผู้แสดงแต่งกายเลียนแบบม้าจับแอกลากจูงราชรถเคลื่อนที่ไปบนเวทีโรงละคร

เมื่อราชรถเคลื่อนที่มาหยุดที่พื้นเวที เพื่อให้ผู้แสดงบนราชรถทาบตามเนื้อเรื่อง ผู้ลากรถก็จะหยุดตรงบริเวณที่กำหนดไว้ และวางงอนรถลงให้ไม้ค้ำ (อยู่จุดเดียวกับแอก แต่อยู่ด้านล่าง) วางบนพื้น ทั้งนี้เพื่อให้พื้นราชรถอยู่ในลักษณะขนานกับพื้นเวทีไม่เอียงลง ผู้แสดงบนรถก็จะสามารถทรงตัวอยู่ได้ ส่วนผู้ลากรถเมื่อรถหยุดจะต้องนั่งลงบนส้นเท้าพร้อมกับยกเข่าขึ้นมาข้างหนึ่ง (คนอยู่ด้านนอกตั้งเข่าขวา คนอยู่ด้านในตั้งเข่าซ้าย) และมือทั้ง 2 ต้องจับแอกไว้เสมอ เพื่อแสดงว่าม้าหรือราชสีห์ถูกล่ามติดกับราชรถอยู่ตลอดเวลา

การเคลื่อนที่ราชรถในละครใช้คนลากเช่นเดียวกับการเคลื่อนที่ราชรถที่ถือเป็นราชูปโภคของพระมหากษัตริย์ แต่ความหมายแตกต่างกัน ราชรถในละครใช้คนแต่งกายเลียนแบบสัตว์ เพื่อแสดงว่าราชรถนี้ใช้สัตว์เป็นตัวลาก ดังเช่น รถม้าทั่วไป แต่ราชรถที่เป็นราชูปโภคนั้น ราชคนจับเส้นเชือกลากราชรถเคลื่อนที่ทั้งด้านหน้าและด้านหลัง เพื่อให้ราชรถเคลื่อนที่ไปอย่างช้า ๆ ในจังหวะสม่ำเสมอ และให้เส้นเชือกตึงตลอดเวลา

วิธีการขึ้นลงราชรถ

การขึ้น-ลงราชรถเป็นลักษณะวิธีแสดงอย่างหนึ่ง ซึ่งถือเป็นระเบียบปฏิบัติเช่นเดียวกับการขึ้น-ลงเตียง ดังนั้นผู้แสดงที่จะขึ้นหรือลงราชรถจะต้องฝึกหัดวิธีการขึ้น-ลงราชรถด้วย เพื่อให้สัมพันธ์กับราชรถ ปฏิบัติเป็นลำดับขั้นดังนี้

การขึ้นราชรถ

เมื่อราชรถเคลื่อนที่ออกจากประตูขวาและหยุดราชรถที่หน้าเวที ผู้แสดงที่จะขึ้นราชรถต้องปฏิบัติดังนี้

1. ยกเท้าขวาเหยียบที่ตัวนาคระกับล้อด้านซ้ายของบัลลังก์ เท้าซ้ายยังคงอยู่ที่พื้นเวที มือซ้ายตั้งวงด้านหน้าระดับอก มือขวาจับคร่าวอยู่ด้านหน้าระดับอกเช่นกันเอียงศีรษะด้านซ้าย
2. ยกเท้าซ้ายก้าวขึ้นบนพื้นราชรถ แล้วยกเท้าขวาตามขึ้นไปด้วย ในลักษณะคล้ายกับการขึ้นบันได แล้วหมุนตัวกลับมาด้านหน้า (หันหน้าเข้าหาผู้ชม) ระวังที่หมุนตัวกลับมาด้านหน้าให้หน้ามือซ้ายโอบจับหลัง ส่วนมือขวาคลายมือออกไปตั้งวงสูง เอียงศีรษะด้านขวา

3. นั่งหรือยืนรถ

ถ้าเป็นตัวพระต้องยกเท้าขวาขึ้นเหยียบบนบัลลังก์ เพื่อจะนั่งรถหรือยืนรถในโอกาสต่อไป ถ้าเป็นตัวนางก็ให้นั่งห้อยเท้า 2 ข้างได้ทันที

ทั้ง 3 ขั้นตอนนี้ผู้แสดงต้องปฏิบัติต่อเนื่องกัน และการขึ้นบนราชรถต่อหน้าผู้ชมมักจะขึ้นเพียงครั้งละ 1 คนเท่านั้น ไม่นิยมขึ้นบนราชรถหลาย ๆ คนในคราวเดียวกัน เนื่องจากจะเกิดการชุลมุนและไม่เรียบร้อยขึ้นต่อหน้าผู้ชม หากจะนั่งหลาย ๆ คนมักจะนั่งให้เรียบร้อยก่อนจึงลากราชรถออกมาสู่สายตาประชาชน

การลงราชรถ

เมื่อราชรถหยุดตรงกลางเวที ผู้แสดงที่นั่งอยู่บนราชรถจะลงจากราชรถต้องปฏิบัติดังนี้

1. ก้าวเท้าขวาเหยียบที่ตัวนาคพระกับล้อด้านเดียวกับทางขึ้น คือ ซ้ายของบัลลังก์มือซ้ายตั้งวางด้านหน้าระดับอก ส่วนมือขวาจับคร่าด้านหน้าระดับเดียวกัน เหยียดศีรษะด้านซ้าย

2. ก้าวเท้าซ้ายลงมาที่พื้นเวทีในลักษณะคล้ายการลงบันไดนั่นเอง แล้วหมุนตัวไปทางขวา 1 รอบ พร้อมกับนำมือซ้ายไปจับหลัง มือขวาวางตั้งสูง จนกระทั่งตัวผู้แสดงหันหน้าเข้าหาผู้ชมหรือเข้าแสดงตามบท

ข้อสังเกต ในขณะที่ผู้แสดงกำลังหมุนตัวอยู่นั้น ราชรถจะเคลื่อนที่เข้าจากเวทีทันทีเช่นกัน ทั้งนี้เพื่อให้ราชรถบังการแสดงที่จะดำเนินต่อไป

อนึ่ง ในการขึ้นหรือลงราชรถนี้ ผู้แสดงที่จะต้องทบทวนขึ้น-ลงราชรถต่อหน้าผู้ชม ควรจะได้ฝึกซ้อมการขึ้น-ลงราชรถก่อนเพื่อความชำนาญ และไม่เกิดปัญหาที่อาจมีขึ้นขณะทำการแสดงได้

การใช้ราชรถประกอบการแสดงเรื่องอิเหนาของกรมศิลปากร

ในการแสดงละครเรื่องอิเหนาของกรมศิลปากรทั้ง 20 ตอน มีการใช้ราชรถเพียง 7 ตอนเท่านั้น ได้แก่

ตอนที่ 4 ในเหตุการณ์อิเหนาจากเมืองหมันทยา อิเหนาจะนั่งราชรถนำวิสินังราชรถคนเดียวแบบพระ

ตอนที่ 10 ไร่ราชรถ 2 เหตุการณ์คือ

- เหตุการณ์ที่นางบุษบา กลับจากใช้บน นางบุษบาจะนั่งราชรถคนเดียวแบบนาง

- เหตุการณ์อีเหณา ลักนางบุษบา อีเหณาและบุษบาจะนั่งราชรถ 2 คน แบบพระกับนาง

ตอนที่ 11 ไร่ราชรถ 2 เหตุการณ์ คือ

- เหตุการณ์ที่อีเหณาพานางวิยะดามาพบบุษบาที่ถ้ำทอง อีเหณาและนางวิยะดาจะนั่งราชรถ 2 คน แบบพระกับนาง

- เหตุการณ์ที่บันหยีและนางเกนหลงออกติดตามนางบุษบาหลังลมหอบ บันหยีและนางเกนหลงจะนั่งราชรถ 2 คน แบบพระกับนาง

ตอนที่ 12 ไร่ราชรถ 2 เหตุการณ์ คือ เหตุการณ์อีเหณา ลักนางบุษบา และ เหตุการณ์ที่อีเหณาพานางวิยะดามาพบบุษบา ซึ่งเป็นเหตุการณ์ซ้ำกับตอนที่ 10 เหตุการณ์ที่ 2 และ ตอนที่ 11 เหตุการณ์แรก มีการใช้ราชรถเช่นเดียวกัน

ตอนที่ 15 เหตุการณ์ที่อุณากรรณกลับเมืองประมอดันก่อนออกบวช อุณากรรณนั่งราชรถด้วยวิธีนั่งคนเดียวแบบพระ

ตอนที่ 18 เหตุการณ์ที่อีเหณาปลอมเป็นเทวดามาหลอกแอหนังไปเมืองกาหลัง อีเหณาและแอหนังนั่งราชรถ 2 คน แบบพระกับนาง

ตอนที่ 19 เหตุการณ์ที่ท้าวมะงาตาตรวจพล ท้าวมะงาดานั่งราชรถคนเดียวแบบพระ

จะสังเกตได้ว่าการแสดงละครเรื่องอีเหณา ใช้ราชรถน้อยครั้ง และใช้เพื่อการเดินทางเพียงอย่างเดียว ส่วนวิธีการใช้นั้นจะใช้วิธีนั่งราชรถเป็นส่วนมาก และเนื่องจากตัวละครที่จะใช้ราชรถมีน้อย ดังนั้นการจัดการนั่งจึงไม่ยุ่งยากเหมือนในชน ซึ่งมีที่ใช้ราชรถมากกว่า เนื่องจากราชรถเป็นพาหนะอย่างเดียวที่ใช้ในชน ผิดกับการแสดงละครเรื่องอีเหณา ซึ่งใช้พาหนะหลายประเภทมากกว่าในชน

ม้าแผง

ม้าแผงเป็นอุปกรณ์ประเภทพาหนะที่ใช้เฉพาะในละครม้า ม้าแผงเป็นสัญลักษณ์แสดงให้ผู้ชมเข้าใจว่า ตัวละครที่ติดม้าแผงไว้ นั้น กำลังขับชื้ออยู่บนหลังม้าจริง ๆ และทำให้ผู้แสดงใช้บทได้อย่างคล่องแคล่วมากกว่าการใช้ผู้แสดงแต่งกายเลียนแบบม้า เพื่อให้ผู้แสดงทาบทขี่ม้า เสียอีก ดังนั้นเมื่อถึงบทที่ตัวละครต้องขี่บทบนหลังม้าอย่างคล่องแคล่ว ดังเช่น ตอนรบบนหลังม้า เป็นต้น จึงนิยมใช้ม้าแผงเป็นอุปกรณ์ประกอบการแสดง แต่อย่างไรก็ดีถ้าต้องใช้ผู้แสดงทาบทบนหลังม้า เช่น บทชมธรรมชาติ บทชมม้า เป็นต้น ก็ยังคงให้ผู้แสดงแต่งกายเลียนแบบม้าแทนการใช้ม้าแผง เพื่อความสวยงามและสามารถปฏิบัติท่าร่าให้สอดคล้องกันระหว่างผู้ขี่ม้าและม้าได้หลากหลายอีกด้วย ดังนั้นในการแสดงละครเมื่อถึงบทจะต้องใช้ม้าเป็นพาหนะ สามารถเลือกขี่ม้าในละครได้ 2 แบบ คือ

1. ม้าทรง ที่ใช้ผู้แสดงแต่งกายเลียนแบบม้า

2. ม้าแผง คือ อุปกรณ์การแสดงแทนม้าจริง

การใช้ม้าแผงประกอบการแสดงละครเรื่องอิเหนาของกรมศิลปากร จะใช้เมื่อถึงบทตัวละครที่กล่าวถึงขี่ม้าเป็นพาหนะ ใน 3 กรณีด้วยกันคือ

1. ใช้เป็นพาหนะสำหรับเดินทางโดยทั่วไป ได้แก่ การที่ตัวละครในเรื่องมีบทจะต้องเดินทางไปยังที่ต่าง ๆ ตามที่ระบุในเนื้อเรื่อง เช่น สังคามาระดาเดินทางไปดูแลการแต่งกำ อิเหนาและสังคามาระดาเดินทางจากหลัปลานนอกเมืองคาหาเพื่อมาเข้าเฝ้าท้าวดาหา หรืออิเหนาเดินทางกลับคาหาพร้อมขบวนของนางบุษบาหลังการใช้นบ ๗ เป็นต้น

2. ใช้เป็นพาหนะสำหรับการทำศึก ได้แก่ การที่ตัวละครในเรื่องมีบทจะต้องออกเดินทางไปทำศึกกับผูุ้กราน ทั้งนี้หมายรวมถึงการใช้ม้าตั้งแต่ตอนตรวจพลจนถึงการสู้รบศัตรู หรือผูุ้กรานบนหลังม้า เช่น การตรวจพลของอิเหนา สังคามาระดา ระตูจะมาหรว และอื่น ๆ การสู้รบกันระหว่างสังคามาระดากับวิหยาสะกา อิเหนากับท้าวกะหมังกูหนิง และอื่น ๆ เป็นต้น

3. ใช้เป็นพาหนะสำหรับการล่าสัตว์ ได้แก่ การที่ตัวละครในเรื่องมีบทต้องออกไปประหาสป่าล่าสัตว์ หรือไล่ติดตามจับสัตว์ตามเนื้อเรื่อง เช่น วิหยาสะกาตามจับกวางทองซึ่งเป็นเหตุให้พบรูปของบุษบา ย่าหรีนตามนกยูงไปจนถึงเมืองกาหลัง เป็นต้น

สรุปได้ว่า ในการแสดงละครเรื่องอิเหนา ถ้าเป็นบทแสดงถึงการเดินทางไปยังที่ใดก็ตาม และมาเป็นเพียงพาหนะคู่ใจสำหรับเดินทางเพียงอย่างเดียวก็จะใช้ม้าแดง แต่ถ้าม้าที่ใช้เป็นพาหนะมีส่วนร่วมในการทาบทาบพร้อม ๆ กับผู้ขี่ม้า ก็จะใช้ผู้แสดงแต่งกายเลียนแบบม้าแทน ดังเช่น ตอนอิเหนาชมสวนสะตาทัน ซึ่งเป็นบทพรรณนาชมความงามของต้นไม้ต่าง ๆ พร้อมกับ การระลึกถึงนางบุษบา หรือบทชมม้า ซึ่งผู้แสดงที่ทาบทาบม้าจะชมความงามของม้า เป็นต้น

วิธีใช้ม้าแดง

วิธีการจะนำม้าแดงมาประกอบการแสดงตามเนื้อเรื่องานละครนี้ มักนิยมใช้ร่วมกับอุปกรณ์การแสดงประเภทอื่นด้วย ได้แก่ แล่ม้าและอาวุธ แต่ถ้าเป็นผู้แสดงตัวรองงานบางครั้งอาจใช้เพียงม้าแดงมาประกอบเพียงอย่างเดียวก็ได้ ดังนั้นในการกล่าวถึงวิธีใช้ม้าแดงประกอบการแสดงจะได้อธิบายเป็นข้อ ๆ ดังนี้

- ก. การขึ้นม้าแดง วิธีแขวนม้าแดงที่เอาผู้แสดง
- ข. การลงม้าแดง วิธีปลดม้าแดงออกจากเอาผู้แสดง
- ค. การจับม้าแดง การขี่ม้า
- ง. การเร่งม้า

ก. การขึ้นม้าแดง หมายถึง เมื่อมีบทให้ตัวละครต้องขึ้นม้าบนเวทีแสดง (มักจะเป็นการแสดงของตัวเอก) การนำม้าแดงมาติดไว้ที่เอวของผู้แสดงที่มีความหมายว่า ผู้แสดงคนนั้นกำลังขึ้นม้าเพื่อเดินทางไปที่ใดที่หนึ่งตามบทละคร จะมีระเบียบปฏิบัติดังนี้

1. ผู้แสดงจะทาทาขึ้นม้า โดยใช้มือขวาหยิบแล่ม้า แล้วจึงยืนยกเท้าซ้าย มือขวาทือแล่ม้าไว้ทางด้านหลังแขนตั้งอย่างการจับหลัง ส่วนมือซ้ายจับสอดขึ้นเป็นมือแบหงายระดับแฉ่งศีรษะ ลานแขนส่วนบนอยู่ระดับไหล่คออกให้ลานแขนส่วนล่างตั้งฉากกับลานแขนส่วนบน ศีรษะเอียงขวา

2. ผู้แสดงเป็นทหารจะเข้ามานั่งตั้งเข่าซ้าย แล้วจับลวดที่ผูกติดอยู่กับอานม้าแดงเป็นรูปตาขอ เสียบเข้ากับเอวด้านขวาของผู้แสดง จากนั้นผู้แสดงเป็นทหารจะถวายเป็นคม 1 ครั้งก่อนลุกจากไป

การขึ้นม้าตามระเบียบการปฏิบัติข้างต้นนี้ หมายความว่า ทหารจะเป็นคนจูงม้ามาให้เจ้านายเพื่อขึ้นขึ้นหลังม้าไปตามความต้องการ ดังนั้นจึงต้องมีผู้แสดงอีกคนหนึ่งแสดงเป็นทหารคนนั้น จับม้าแครงไว้ที่เอวด้านขวาของตนออกมาจากประตูเพื่อแสดง แล้วมายืนคอยไว้จนกระทั่งเจ้านายท้าวขึ้นม้า ทหารจึงนำม้าแครงไปแขวนไว้ที่เอวของนาย ทั้งนี้การแสดงละครได้นำแบบมาจากการขึ้นม้าจริง ๆ ที่ต้องมีคนจูงม้าไว้เพื่อให้คนขึ้นขี่ สามารถขึ้นม้าได้โดยสะดวกนั่นเอง ดังภาพต่อไปนี้

ภาพการติดม้าแครงเข้ากับเอวของผู้แสดง (ท้าวขึ้นม้าแครง)

ผู้แสดงที่รับบทขี่ม้าจะท้าวขึ้นม้า โดยยืนด้วยเท้าขวา ยกเท้าซ้าย มือขวาถือแครงลักษณะจับหลัง มือซ้ายจับสอดขึ้นแบงาย งอศอก ขณะที่ผู้ขี่ม้าท้าวนี้ ทหารจะนำม้าแครงไปแขวนไว้ที่เอวของผู้ขี่ม้า โดยนำช่ลวดเกี่ยวที่เอวของผู้ขี่ม้า ด้วยการนั่งตั้งเข่าซ้ายเพื่อให้เกี่ยวม้าได้ถนัด

ข. การลงม้าแพง หมายถึง เมื่อถึงบทที่ตัวละครลงจากม้าขณะแสดงบนเวที ซึ่งมักจะเป็นการแสดงของตัวเอกเช่นกัน การลงจากม้าแพงก็แสดงว่าผู้แสดงคนนั้นกำลังจะลงจากหลังม้าเมื่อถึงที่หมายเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ตามเนื้อเรื่อง โดยการปลดม้าแพงออกจากเองของผู้แสดง ซึ่งมีระเบียบปฏิบัติ ดังนี้

1. ผู้แสดงที่จะลงจากม้า จะเริ่มด้วยการรวมมือทั้ง 2 ไร่ระดับหน้าอกให้มือขวาจับและมือซ้ายตั้งวง กศไหลและเอียงศีรษะทางขวา
2. ผู้แสดงจะก้าวเท้าซ้าย พร้อมกับเคลื่อนมือขวาที่จับออกไปตั้งวงสูงระดับศีรษะ ส่วนมือซ้ายไขว้หลัง กศไหลและศีรษะทางซ้าย จากนั้นให้หมุนตัวไปทางขวา 1 รอบ กลับมาด้านหน้า เมื่อผู้แสดงหมุนตัวกลับมาด้านหน้าแล้วนั้น จะมีผู้แสดงเป็นทหารมากอดม้าแพงออกจากเอวของผู้แสดง แล้วท้าวขี่ม้าจากไป ส่วนผู้แสดงที่ลงจากม้าจะทำท่ายืนหรือทาบทต่อใบดิ่งภาพ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพแสดงวิธีการลงไม้

เมื่อผู้แสดงท่าทาลงไม้ ดังในภาพ ก้าวเท้าซ้าย (ก้าวหน้า) เพื่อหมุนตัวไปทางขวา 1 รอบ จนกลับมาหันด้านหลัง จะมีผู้แสดงเป็นทหารมาถอดไม้แพงออกจากเอวของผู้แสดงที่ลงจากไม้ แล้วท่าทาคี่ไม้จากไป ส่วนผู้แสดงที่ลงจากไม้จะทาบทต่อไป

วิธีการลงม้าหรือการปลดม้าแผงออกจากเอวของผู้ขี่ม้าหรือเจ้านายนี้ ก็เป็นการเลียนแบบจากวิธีการลงจากม้าจริง โดยมีทหารมาคอยรับบังเหียนม้าจากเจ้านาย เมื่อเจ้านายลงจากหลังม้าเรียบร้อยแล้ว

สำหรับทำนาฏศิลป์ที่แสดงถึงการลงม้าของผู้แสดงที่จะลงจากม้านี้ สามารถนำมาปรับใช้กับการลงจากราชารถหรือพาหนะประเภทอื่น ๆ เช่น ช้างได้

ค. การจับม้าแผง หมายถึง การทำท่าขี่ม้าแผงนั่นเอง และในการจับม้าแผงเพื่อแสดงว่ากำลังขี่ม้าอยู่นั้นสามารถปฏิบัติได้ 3 วิธีคือ

1. การจับม้าม้าด้วยมือเบลา ผู้ขี่ขี่ม้าที่แขวนม้าแผงไว้ที่เอวด้านขวาเรียบร้อยแล้วจะจับม้าแผง โดยใช้มือขวาเท้าเอวขวาของผู้แสดงตรงบริเวณอานม้าแผง แล้วใช้มือซ้ายจับที่หูม้าด้วยนิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้ ส่วนนิ้วอื่นก็คุดอกกาให้ตึง ทั้งนี้เพื่อให้มือซ้ายและขวาของผู้แสดงจับม้าแผงไว้ เมื่อเวลาผู้แสดงทำท่าชโยกเท้า* เพื่อแสดงว่ากำลังขี่ม้า นั้น ตัวม้าแผงจะได้อยู่นิ่ง ๆ ไม่ขยับโยมา การจับม้าม้าด้วยมือเบลาเช่นนี้ ใช้กับทหารหรือตัวประกอบอื่น ๆ ที่ไม่มีบทละครต่อการค้าเนินเรื่อง ดังภาพ

*ชโยกเท้า เป็นการปฏิบัติทำเท้าอย่างหนึ่งประกอบการเล่นโหวดณะแสดง ส่วนใหญ่ใช้กับการขี่ม้าตามบท โดยผู้แสดงจะชโยกเท้าขวาหรือซ้ายก็ได้ การชโยกเท้าจะปฏิบัติดังนี้ ผู้แสดงจะยืนด้วยเท้าข้างใดข้างหนึ่ง สมมติให้เป็นเท้าซ้าย เท้าขวาจะแตะพื้นตรงส่วนปลายเท้าเท่านั้น โดยยกสันเท้าให้พื้นพื้นเล็กน้อย ดึงนิ้วเท้าขึ้นทั้ง 5 นิ้ว เมื่อจะชโยกเท้าให้รับน้ำหนักด้วยปลายเท้าขวา แล้วขยับเท้าซ้ายให้เคลื่อนที่ไปด้านหน้าเล็กน้อย จากนั้นเหยียดเท้าขวามาแตะพื้นดั้งเดิม การชโยกเท้าต้องปฏิบัติหลาย ๆ ครั้งตามจังหวะดนตรี จะชโยกเท้าอยู่กับที่หรือเคลื่อนที่ก็ได้

ภาพแสดงวิธีการจับม้าแพงด้วยมือเปล่า

เมื่อแขวนม้าแพงแล้ว ผู้แสดงจะเท้าเอาด้วยมือข้างขวา และใช้มือซ้ายจับหูม้าด้วย นิ้วชี้และนิ้วหัวแม่มือ นิ้วที่เหลือกรีดออกไประหว่างนิ้วชี้และนิ้วหัวแม่มือ เป็นการแสดงว่าผู้แสดงกำลังบังคับม้าในการจับขี่ม้า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

2. การจับม้ด้วยการใช้แล้ประกอบ เมื่อแขวนม้แขงเรียบร้อยแล้ว ผู้จับจะถือแล้ด้วยมือขวา โดยใช้นิ้วทั้งสี่เรียงชิดกันตรงโคนแล้ที่ทำเป็นห่วงไว้ นั้น แล้วใช้นิ้วหัวแม่มือคืบแล้ไว้ให้กระชับ ปลายแล้จะวางทอดไปกับลานแขนส่วนบนบริเวณต้นแขนขวา ส่วนมือซ้ายจะจับที่ม้ โดยใช้นิ้วชี้และนิ้วหัวแม่มือคืบไว้ ส่วนนิ้วทั้ง 3 ที่เหลือก็รูดออกไปให้ตึง การจับม้แบบนี้หมายถึงผู้จับที่กำลังอยู่ในลักษณะช้ม้หรือควบช้บ ซึ่งจะต้องช้ยกเท้าตามจังหวะดนตรีไปด้วย

คิงภาพ

ท่าช้ม้ (แขง) พร้อมกับการใช้แล้ขณะเคลื่อนที่

การช้ม้แขง เมื่อผู้แสดงแขวนม้แขงเรียบร้อยแล้ว ทำท่าช้ม้โดยช้มือซ้ายจับที่ม้ด้วยนิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้ ส่วนนิ้วอื่นก็รูดออกไปให้ตึง มือขวาจับแล้ตรงโคนแล้ด้วยมือขวาให้นิ้วทั้ง 4 เรียงชิดกัน แล้วคืบแล้ด้วยนิ้วหัวแม่มือ ส่วนปลายแล้พาดไว้กับต้นแขนข้างขวาของผู้แสดง เป็นท่าพักแล้ (เป็นช่วงที่ไม่น่าช้แล้) จากนั้นจึงช้ยกเท้าไปตามจังหวะเพลง

3. การจับม้าด้วยการใช้อาวุธประกอบ เมื่อตัวละครมีบทความม้าพร้อม กับอาวุธ ผู้จับจะต้องถืออาวุธด้วยมือขวา ให้อาวุธทางคมอยู่ด้านบน ส่วนด้ามของอาวุธอยู่ด้านล่าง และเป็นส่วนที่ตัวละครจะใช้จับ ลักษณะการจับอาวุธเวลาควมม้าจะใช้วิธีเดียวกับการจับแล้ กกล่าวคือ ใช้นิ้วทั้ง 4 เรียงชิดกันจับอาวุธโดยใช้นิ้วหัวแม่มือคืบไว้ ทิ้งน้ำหนักของอาวุธไว้บนต้น แขนข้างขวาที่อาวุธนั้นทอดวางอยู่ ส่วนมือซ้ายต้องจับหุ้มนิ้วไว้ด้วยวิธีเดียวกันกับการจับม้าด้วยแล้ นั้นเอง การควมม้าพร้อมอาวุธแบบนี้จะใช้เมื่อตัวละครนั้นกำลังจะโฉบหรือออกศึก ได้แก่ ตอนตรวจพลและตอนรบ ดังภาพ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพแสดงการขี่ม้าแมงสู่กับการใช้อาวุธ (ทวน)

ผู้แสดงจะททำขี่ม้าด้วยการใช้มือซ้ายจับที่หุ้มนิ้วลักษณะกรีดนิ้ว และใช้มือขวาถืออาวุธ โดยใช้นิ้วทั้ง 4 เรียงชิดกันคืบอาวุธด้วยนิ้วหัวแม่มือ ให้อาวุธเฉียงขึ้นเบทางด้านแขนข้างขวา แล้วจึงโยกเท้าตามจังหวะ

ง. การเร่งฝีเท้า หมายถึง ก่อนที่จะมีการควมฝีเท้าเดินทางไปที่ใดก็ตาม จะต้องมีการเร่งฝีเท้าที่กำลังยืนอยู่ให้ออกเดินหรือวิ่งต่อไป งานการแสดงละครก็เช่นเดียวกันก่อนที่ตัวละครจะควมฝีเท้า ไม่ว่าจะเป็ฝีเท้าแฉ่งหรือฝีเท้าที่ใช้ผู้แสดงแต่งกายเลียนแบบก็ตาม ตัวละครผู้นั้นจะต้องทาท่าเร่งฝีเท้าก่อน โดยใช้อุปกรณ์อื่นช่วย ได้แก่

1. การใช้เส้นเร่งฝีเท้า เป็นการเร่งฝีเท้าานโอกาสปกติ หมายถึง เมื่อจะควมฝีเท้าหรือซบซึ่มฝีเท้า นั้น ผู้แสดงมักจะมีเส้นฝีเท้าเป็นอุปกรณ์ประกอบเพื่อบังคับฝีเท้าให้เดินหรือวิ่งไปในทิศทางที่ต้องการ งานการแสดงละครเมื่อจะใช้เส้นเร่งฝีเท้าสามารถปฏิบัติดังนี้

1.1 ผู้แสดงยืนยกเท้าซ้าย มือซ้ายจับที่หัวมัดด้วยนิ้วหัวแม่มือ และนิ้วชี้ ส่วนนิ้วที่เหลือกรีดออกไปให้ตึง มือขวากำค้ำมัดเส้นไว้ตรงบริเวณหัวง แล้วพาดเส้นไปทางด้านซ้ายของผู้แสดงเหนือเท้าที่ยก เอียงศีรษะด้านซ้าย (ดังภาพแสดงการใช้เส้นเร่งฝีเท้า ภาพที่ 1)

1.2 ผู้แสดงยังคงยกเท้าซ้ายและมือซ้ายจับที่หัวมัดไว้ดังเดิม แต่พลิกข้อมือจากขวาตาม 1.1 เป็นหงายมือด้านข้างตัวทางขวาที่เส้นมัดเหียงมาทางขวามือของผู้แสดง

1.3 ผู้แสดงกระโดดรวบเท้าทั้ง 2 ไว้ มือซ้ายยังคงจับที่หัวมัดเช่นเดิม แต่กลับมือขวาจากหงายมือตาม 1.2 มาเป็นคว่ำมือแขนตึงและพาดเส้นมาทางด้านขวามือของผู้แสดง เอียงศีรษะด้านขวา (ดังภาพแสดงการใช้เส้นเร่งฝีเท้า ภาพที่ 2) ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพที่ 1

ภาพที่ 2.

ภาพแสดงการรำแม่เฒ่า (แม่แพง)

ผู้แสดงจะกำแม่เฒ่าตรงหางกลมด้านโคนแม่ด้วยมือขวา ส่วนมือซ้ายจะจับที่หูของแม่แพง เมื่อจะรำแม่เฒ่าให้พาดแม่มาทางด้านซ้าย (ดังภาพที่ 1) พร้อมทั้งยกเท้าซ้าย จากนั้นจึงพาดแม่เฒ่ามาทางด้านขวา พร้อมทั้งกระโดดรวบเท้า แล้วจึงทาท่าแม่เฒ่าต่อไป (ดังภาพที่ 2)

การแข่งม้าด้วยการขี่แสดตาม 1.1-1.3 นี้ต้องปฏิบัติให้ต่อเนื่อง และค่อนข้างเร็ว จากนั้นจึงเคลื่อนตัวไปตามพื้นที่ตามวัตถุประสงค์ของเนื้อเรื่อง

2. การใช้อาวุธแข่งม้า เป็นการแข่งม้าในโอกาสเฉพาะ หมายถึง เมื่อตัวละครใช้อาวุธแข่งม้า แสดงว่า ตัวละครนั้นมักจะต้องเดินทางไปทำการรบกับศัตรูหรืออยู่ในระหว่างการต่อสู้กับศัตรู และการใช้อาวุธแข่งม้านั้นจะเข้าในจุดประสงค์เดียวกันกับการขี่แสดแข่งม้าก็คือ เพื่อบังคับม้าให้เดินหรือวิ่งตามทิศทางที่ต้องการ ซึ่งสามารถปฏิบัติดังนี้

2.1 ผู้แสดงยืนยกเท้าซ้าย มือซ้ายจับที่หูม้าด้วยวิธีเดียวกันกับการจับหูม้าด้วยมือซ้ายในการขี่แสดแข่งม้านั้นเอง ส่วนมือขวาจับที่ค้ำของอาวุธที่ปลายอาวุธด้านคมอยู่บน โดยใช้นิ้วทั้งสี่เรียงชิดกัน คีบอาวุธด้วยนิ้วหัวแม่มือให้ค้ำอาวุธวางอยู่บนง่ามนิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้ ทาบค้ำอาวุธไปที่ด้านขวาด้วย จากนั้นนำหน้าค้ำอาวุธมาพาดด้านข้างตัวผู้แสดงด้านซ้ายเหนือเท้าที่ยก เอียงศีรษะด้านซ้าย ดังภาพการใช้อาวุธแข่งม้า ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพแสดงการใช้อาวุธเฟ่งม่า

ภาพเป็นการใช้อาวุธทวน ปฏิบัติคล้าย ๆ กับการใช้แส้เฟ่งม่า แต่ต่างกันโดยการใช้
 อาวุธแทน ผู้แสดงต้องถือทวนด้วยมือขวาให้ปลายทวนอยู่ด้านบน ค้ำทวนอยู่ด้านล่าง โดยการใช้
 นิ้วทั้ง 4 เรียงชิดกัน คีบทวนด้วยนิ้วหัวแม่มือ วางทวนไว้ที่ง่ามนิ้วแล้วทอดปลายทวนไว้ที่คั่นแขนขวา
 ของผู้แสดง จากนั้นจึงทาทาพาดค้ำทวนไปทางซ้ายก่อนแล้วจึงพาดค้ำทวนไปทางขวา จากนั้นจึง
 ทาทาชีม่าต่อไป

หมายเหตุ การใช้อาวุธอื่น ๆ เช่น กระบี่ ดาบ เฟ่งม่า ก็ปฏิบัติเช่นเดียวกับการใช้อาวุธทวน
 เฟ่งม่า

2.2 ผู้แสดงกระโดดรวบเท้าทั้ง 2 ไร่ มือซ้ายยังคงจับตุ้มมา
แต่นำด้ามทวนมาพาดด้านขวาอีกครั้ง เอียงศีรษะด้านขวา

การเร่งมาด้วยการใช้อาวุธตาม 2.1-2.2 นี้ ต้องปฏิบัติ
ต่อเนื่องแล้วจึงเคลื่อนที่ไปตามพื้นเวที แล้วแต่วัตถุประสงค์ของเนื้อเรื่องว่าเป็นการควมมาเฉย ๆ
หรือต้องใช้อาวุธในการสู้รบ

การรำมีมาแฉงประกอบการแสดงละคร มีความหมายเพียงเป็นสัญลักษณ์แทนการ
รำมาจริง ๆ และมาแฉงที่รำนั้นจะไม่มีบทบาทมาเกี่ยวข้องกับการทำทของรำที่รับชี่เลย แต่รำมีการใช้
มาแฉงในลักษณะต่าง ๆ ยังคงต้องปฏิบัติเหมือนมีการรำมาจริง เพื่อความสมบูรณ์ตามลักษณะของ
บทบาทนั้น ๆ ซึ่งเป็นระเบียบปฏิบัติที่เป็นแบบแผนมาแต่อดีตจนถึงทุกวันนี้

แล้มีมา

แล้มีมาเป็นอุปกรณ์ประกอบการแสดงใช้เมื่อถึงบทที่ผู้แสดงต้องเดินทางด้วยมีมา หมายความว่า
จะเป็นมีมาแฉงหรือมีมาที่รำผู้แสดงแต่งกายเลียนแบบมีมาก็ตาม ในการแสดงละครเรื่องอิเหนามี
การรำมีมาเป็นพาทนะมากกว่าการรำพาทนะชนิดอื่น ดังนั้นการรำแล้จึงมีจำนวนในการรำประกอบ
การแสดงละครมากขึ้นตามไปด้วย และเนื่องจากผู้รำมีมาละครเรื่องนี้เป็นตัวเอกจึงมีการรำแล้
ในหลายกรณี กล่าวคือ นอกจากจะรำแล้เพื่อประกอบการรำมีมาตามปกติแล้ว ยังต้องรำแล้ประกอบ
การรำเพลงร้องและเพลงดนตรีต่าง ๆ ซึ่งมีวิธีจับและวิธีรำต่างกัน ดังจะกล่าวเป็นข้อ ๆ ดังนี้

ก. วิธีจับแล้มีมา การจับแล้มีมาประกอบการแสดง มีวิธีจับแล้มีมาอยู่ 2 แบบคือ

1. วิธีจับแล้มีมาขณะรำชี่ ในขณะที่ตัวละครเคลื่อนที่ไปพร้อม ๆ กับมีมาแฉง
หรือผู้แสดงเป็นมีมาก็ตาม จะต้องจับแล้ด้วยมือขวา โดยการเรียงนิ้วทั้ง 4 ไร่ให้ติดกันแล้วคืบแล้มีมา
บริเวณที่เป็นหว่งตรงโคนแล้ด้วยนิ้วหัวแม่มือ แล้ววางแล้ส่วนบนไปตามง่ามนิ้วหัวแม่มือให้พาดไว้กับ
ต้นแขนขวาเป็นแนวเฉียง มือที่จับแล้มีมาจะอยู่บริเวณสะโพกบน ดังภาพวิธีจับแล้มีมาแบบที่ 1 ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพแสดงวิธีการจับแส้ไม้ แบบที่ 1

ผู้แสดงจะจับโคนแส้ไม้ด้วยมือขวาในลักษณะเรียงนิ้วทั้ง 4 นิ้วด้านหน้า ใช้นิ้วหัวแม่มือ
คืบแส้ไม้ไว้ แล้ววางแส้ไม้ไปกับตำแหน่งของตน

2. วิธีจับแส้ม้าในขณะตีบท เมื่อตัวละครจะต้องทาบทตามเพลงร้องหรือ เพลงดนตรีตามเนื้อเรื่อง แม้แต่ขณะจะเร่งให้ม้าออกวิ่งหรือเดิน ผู้แสดงจะต้องจับแส้ม้า โดยการ กางมือตรงหว่างที่โคนแส้ และใช้นิ้วหัวแม่มือค้ำยันไว้ให้นิ้วทรงตัวได้ตามที่ต้องการ ดังภาพวิธีจับ แส้ม้าแบบที่ 2 ดังนี้

ภาพแสดงวิธีการจับแส้ม้า แบบที่ 2

ผู้แสดงจะกางแส้ม้าตรงหว่างที่โคนแส้ และใช้นิ้วหัวแม่มือยันแส้ม้าไว้ดังภาพ เพื่อเป็นการ บังคับแส้ม้าไปในทิศทางที่ต้องการ จากนั้นจะบังคับแส้ม้าด้วยการใช้ข้อมือพลิกไป-มา

ข. โอกาสที่ใช้ การแสดงละครที่จำเป็นต้องใช้แล้วมีอยู่ 2 โอกาสคือ

1. งานพิธีมีมา ไม่ว่าจะ เป็นมีมาแห่งหรือใช้ผู้แสดงแต่งกายเลียนแบบมีมาก็

ตามจะใช้แล้วใน 2 โอกาสคือ

1.1 เวลาพักมีมาหรือยืนมีมาและเวลาขับขึ้นบนหลังมีมา เมื่อตัวละครถูก
สมมติให้นั่งอยู่บนหลังมีมา ไม่ว่าจะ เคลื่อนที่หรือไม่ก็ตาม จะใช้วิธีการจับแล้วมีมาแบบนี้ 1 ดังนี้

ภาพแสดงการยืนมีมาทรง (หมายถึง นั่งบนหลังมีมา) โดยมีแล้วประกอบ

ผู้แสดงที่มีมาจะถือแล้วตรงห้วงที่โคมแล้ว โดยการจับแล้วให้ทั่วทั้ง 4 เรียงกัน และใช้นิ้ว
หัวแม่มือสืบแล้วมีมาไว้บนมือ ำให้ปลายแล้วพาดเฉียงไปกับต้นแขนของผู้แสดงเป็นการจับแล้วมีมาแบบนี้ 1

การที่ผู้แสดงที่มีมาต้องง้างมือซ้ายและที่ไหลขวาของมีมา และใช้ขาซ้ายวางไว้ที่นองด้าน
บนขวาของผู้แสดง เป็นมีมานั้น แสดงว่าผู้แสดงชื่ออยู่บนหลังมีมา ทาให้มีมือและขาของผู้แสดงทั้ง 2
คนต้อง เชื่อมต่อกันตลอดเวลา

1.2 เวลาแข่งม้า เมื่อตัวละครที่ถูกสัมภาษณ์นั่งบนหลังม้าโดยการขี่ม้าแข่งหรือผู้แสดงเป็นม้า ผู้ชมซึ่งจะต้องแข่งม้าก่อนทุกครั้งที่มีม้าเคลื่อนที่ และอุปกรณ์ที่ใช้แข่งม้าในละครอย่างหนึ่งก็คือแล้ ซึ่งวิธีแข่งม้าดังกล่าวถึงไว้ในเรื่องการขี่ม้าแข่งหัวข้อการแข่งม้าโดยขี่แล้ จะใช้วิธีจับแล้ม้าแบบที่ 2

2. งานการทาบท เมื่อตัวละครถูกกระทำทาบทบนหลังม้าประกอบกับการถือแล้ม้า ไม่ว่าจะเป็นการทาบทตามเนื้อร้องหรือทาบทเองคนเดียวก็ตาม ผู้ทาบทจะต้องถือแล้ด้วยวิธีจับแล้แบบที่ 2 ยกเว้นถ้างานการทาบทนั้นมีทำยืนม้าหรือทำพัก ก็อาจใช้วิธีจับแล้แบบที่ 1 รวมอยู่ด้วย ตัวอย่างเช่น

1. การทาบทบนหลังม้าทรง

ภาพการขี่แล้ประกอบการทำงานทาบทบนหลังม้า (ม้าทรง)

ถ้าตัวละครอยู่ในระหว่างการทาบทบนหลังม้าประกอบกับการขี่แล้ทั้ง 2 มือ (ไม่สามารถขี่มือและบนตัวของผู้แสดงเป็นม้าได้) ผู้ขี่ม้าจะต้องขี่ให้เหยียบบนข้อพับของผู้แสดงเป็นม้า เพื่อแสดงว่าตัวละครผู้นี้กำลังขี่อยู่บนหลังม้า ดังนั้นจึงต้องมีส่วนหนึ่งส่วนใดของร่างกายผู้ขี่ม้าแตะอยู่บนตัวของผู้แสดงเป็นม้าดังในภาพเป็นการจับแล้ม้าแบบที่ 2

2. การใช้ไม้ประกอบการทำงานกับผ้าแดง ท่าที่ 1

การใช้ไม้ประกอบการทำงานกับผ้าแดง ท่าที่ 1

รูปภาพเป็นการทบทวนเพลงเชิด เพื่อแสดงว่าผู้แสดงจะออกเดินทางในระยะไกล ผู้แสดงจะกำไม้ด้วยมือขวาตรงหัวง่าที่โคนไม้ แล้วทำท่าสอดสร้อย ซึ่งเป็นท่าเริ่มต้นในการรำเพลงเชิดเมื่อจะเดินทางไป

สังเกตมือที่กำไม้จะใช้นิ้วหัวแม่มือยันไม้ไว้ด้วยเพื่อตั้งไม้ขึ้น

3. การใช้แล้วประกอบการทำงานทักกับผ้าแดง ท่าที่ 2

การใช้แล้วประกอบการทำงานทักกับผ้าแดงท่าที่ 2

ในภาพเป็นการทาบทวนเพลงเข็คอีกท่าหนึ่ง โดยปกติทำนี้เมื่อไม่มีอาวุธหรือวัตถุสิ่งของ
 ใด ๆ อยู่ในมือชวานี้ ก็จะต้องปล่อยมือแบหงายเป็นท่ากลางอัมพร แต่เมื่อมีอาวุธหรือสิ่งของในมือ
 เช่น แล้อย่างในภาพ ผู้แสดงจะใช้มือกำแล้หักช้อมือขึ้นคล้ายการตั้งวงแต่เป็นมือกำแทน

ในการแสดงละครเรื่องอิเหนา มีหลายตอนที่กำหนดให้ตัวเอกต้องขี่ม้าเพื่อไปทำกิจกรรมต่าง ๆ ตามเนื้อเรื่อง ดังนั้นเมื่อใดที่ตัวละครขี่ม้าแผงหรือม้าทรงที่ให้ผู้แสดงแต่งกายเลียนแบบม้า ตัวละครนั้นจะต้องถือแส้มาประกอบการแสดงด้วยทุกครั้ง และไม่ว่าจะใช้แส้ประกอบการแสดงเมื่อใด ก็จะมีวิธีการจับแส้มาอยู่ 2 วิธีดังกล่าว ประกอบตามโอกาสที่ใช้คือในการขี่ม้าหรือกำลังควบขับม้ากับการทาบพเท่านั้น

ขอช้าง

เมื่อตัวละครซึ่งเป็นตัวเอกของแต่ละตอนตามเนื้อเรื่อง มีบทที่ต้องเดินทางด้วยช้างในขบวนการเดินทางในครั้งนั้น ๆ ไม่ว่าจะเป็นช้างที่นั่งทรง* หรือช้างที่นั่งรอง** ตามที่ปรากฏตามบทละคร ตัวละครที่ขี่ขี่ช้างนั้น ๆ จะต้องถือขอช้างเป็นอุปกรณ์ประกอบการแสดงด้วยทุกครั้ง ได้แก่

ตอนที่ 5 ในเหตุการณ์อิเหนาตรวจพล และจะเดินทางจากเมืองหมันหย่าไปเมืองคาวานในการศึกกะหมิงกุงหนึ่ง บทละครกำหนดให้อิเหนาเดินทางด้วยช้าง

ตอนที่ 10 ในเหตุการณ์ที่จรงกาและท้าวสาสาออกเดินทางตามหาบุษบาที่ภูอิเหนาลักพาไป บทละครกำหนดให้จรงกาและท้าวสาสาขึ้นช้างที่นั่งทรงออกติดตาม

*ช้างที่นั่งทรง หมายถึง ช้างที่ประทับของเจ้าผู้ครองเมือง

**ช้างที่นั่งรอง หมายถึง ช้างที่นั่งที่จัดเป็นที่ประทับของเจ้าผู้ครองเมืองเช่นกัน ในการขี่ช้างที่นั่งทรงเกิดอุบัติเหตุไม่สามารถขี่เดินทางต่อได้ ก็ให้เปลี่ยนช้างใช้ช้างที่นั่งรองแทน ดังนั้นในการเดินทางด้วยช้างจึงมีการป้องกันสาเหตุนี้ด้วยการให้มีช้างที่นั่งรองเข้าขบวนเดินทางด้วยทุกครั้ง แต่ในการแสดงจะจัดให้มีช้างที่นั่งรองรวมในขบวนเดินทางต่อเมื่อบทละครระบุไว้เท่านั้น ดังนั้นการแสดงละครเรื่องอิเหนา ตอนที่ท้าวประมอดันไปพบอุฎการรณานป่าและรับเป็นบุตรบุญธรรมระบุให้ท้าวประมอดันขึ้นช้างที่นั่งทรง และอุฎการรณขึ้นช้างที่นั่งรอง เมื่อจะเดินทางกลับเมืองประมอดัน

ตอนที่ 11 ในเหตุการณ์ที่ระตูประมอดันพาอุฎการณ์เข้าเมืองหลังลมหอบ บทละคร
กำหนดให้ระตูประมอดันขึ้นช้างที่นั่งทรงและอุฎการณ์ขึ้นช้างที่นั่งรอง

ตอนที่ 12 ในเหตุการณ์เดียวกันกับตอนที่ 11

วิธีจับและถือขอช้างในการแสดง

วิธีจับขอช้างในการแสดงสามารถปฏิบัติได้เพียงวิธีเดียวคือ กาด้ามขอช้างไว้ด้วย
นิ้วทั้ง 4 และให้นิ้วหัวแม่มือเหยียดติงยันกับด้ามขอช้าง เมื่อจะกาด้ามขอช้างต้องให้ส่วนขอช้างปัก
ลงล่างเพื่อใช้เกี่ยวกับไหล่ผู้แสดงเป็นช้าง การจับขอช้างจะจับด้วยมือขวาหรือซ้ายก็ได้ ในกรณีที่
จับมือขวา ก็ใช้มือซ้ายบังคับปลายขอหรือใช้ตีบทก็ได้ หรือถ้าจับด้วยมือซ้ายก็จะใช้มือขวาเป็นมือตีบท
ทั้งนี้แล้วแต่การจัดท่าเพื่อให้ง่ายงาม แต่มีข้อสังเกตที่ว่าในการเริ่มใช้ขอช้างเพื่อบังคับช้างให้
เดินไป หรือจะหยุดช้างเพื่อตีบทก็ตามต้องเริ่มด้วยการจับขอช้างด้วยมือขวา และใช้มือซ้ายบังคับ
ปลายขอช้างทุกครั้งไป ดังตัวอย่างดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การใช้ขอช้างงานทำขึ้นช้างและคร

ผู้แสดงจะกำขอช้างตรงกลางของด้ามขอ (ไม่เกี่ยวข้องกับส่วนที่เป็นขอช้าง) มือขวาที่กำด้ามขอนั้นต้องใช้นิ้วหัวแม่มือซ้ายยื่นเอาไว้เพื่อบังคับทิศทางของขอช้างตามต้องการ
ท่านี้เรียกว่า "ท่ากลางอัมพร" เป็นท่าที่ใช้เฉพาะกับการขึ้นช้าง

ภาพแสดงการใช้ขอช้างในการบังคับช้าง

การบังคับช้างในละคร ผู้แสดงที่เป็นผู้บังคับช้างต้องใช้มือขวากำด้ามขอช้างไว้กะำให้เหลือตรงโคนด้ามพอประมาณ ใช้ส่วนขอเกี่ยวที่ไหลขวาของผู้แสดงเป็นช้าง มือซ้ายของผู้บังคับช้างจะแตะตรงด้านบนของส่วนที่เป็นขอช้าง ด้วยการวางนิ้วทั้ง 4 เรียงชิดติดกันแล้วใช้นิ้วหัวแม่มือคีบด้ามขอไว้เล็กน้อย

ทำนี่เป็นทำยีนช้าง หมายถึง การหยุดไม่ให้ช้างเคลื่อนที่ต่อไป จากนั้นจึงเป็นการทาบทซึ่งอาจจะเปลี่ยนเป็นถือขอด้านซ้ายหรือขวา สลับกันโบนมาก็ได้แล้วแต่ทำร่าที่จะจัดทำให้สวยงามเพียงแต่การเริ่มถือด้ามขอช้างต้องเริ่มด้วยการถือด้วยมือขวาก่อนเท่านั้น

และเมื่อต้องการให้ช้างเคลื่อนที่ ก็เดินตามผู้แสดงเป็นช้างไปเรื่อย ๆ ส่วนมือยังคงปฏิบัติเช่นในภาพต่อไป

การถือขอช้างขณะแสดง สามารถกระทำได้ 2 กรณีคือ

1. เพื่อใช้ประกอบในการเดินทางด้วยช้าง หมายถึง กรณีที่บทธละครระบู่ให้ผู้แสดงจะเดินทางไป-มาเพื่อทำกิจธุระหรือการไปมาหาสู่กับญาติพี่น้องต่างเมือง ก็จะใช้การถือขอช้างเพียงอย่างเดียว ไม่ถือควบคู่กับอุบการอื่น ๆ
2. เพื่อใช้ประกอบในการเดินทางไปรบ หมายถึง กรณีที่บทธละครระบู่ให้ผู้แสดงเดินทางไปรบด้วยช้าง ผู้แสดงจะถือขอช้างกับอาวุธที่ใช้ไว้ในมือเดียวกัน ส่วนมือที่เหลือจะใช้สำหรับทาบท

วิธีขึ้น-ลงช้าง

ในการขึ้นช้างในการแสดงจะมีวิธีการขึ้นที่ใช้ เป็นจารีตสืบต่อกันมา เพื่อแสดงให้ผู้ชมทราบว่าตัวละครกำลังขึ้นช้าง โดยการปฏิบัติดังนี้

เมื่อทหารนำช้างมาเทียบด้านหน้าตัวละครที่จะขึ้นช้าง ตัวละครนั้นจะทาท่าขึ้นช้าง โดยยืนด้วยเท้าขวา ยกเท้าซ้ายขึ้นเหยียบตรงข้อพับของตัวละครที่เป็นช้าง ส่วนมือทาท่ากลางอัมพร ซึ่งใช้มือขวาทำขอช้างหักข้อมือให้ขอช้างตั้งขึ้น แขนตั้งเสมอไหล่ ส่วนมือซ้ายจับคว่าสอดขึ้นไปปสอยแบงายระดับศีรษะหักข้อศอกขึ้น ลานแขนส่วนบนเสมอไหล่ (ดังภาพการใช้ขอช้างในท่าขึ้นช้างในละคร)

ในการลงจากช้างจะใช้วิธีเดียวกันกับการลงม้าหรือลงราชรถ ดังได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น

การใช้ขอช้างเกี่ยวกับไหล่ผู้แสดงเป็นช้าง ในการบังคับให้ช้างเคลื่อนที่ในการแสดงละครนั้น นายอุดม อังศุธร ให้ความเห็นว่า ในการบังคับช้างจริง ๆ นั้นจะใช้ขอช้างเกี่ยวกับหูของช้างทั้งซ้ายและขวา เมื่อจะบังคับให้ช้างเดินไปในทิศทางที่ต้องการ แต่ในการแสดงละครไม่สามารถปฏิบัติเช่นนั้นได้ ดังนั้นจึงใช้ขอช้างในละครตรงส่วนที่เป็นขอเกี่ยวกับไหล่ผู้แสดง โดยใช้มือขวาจับที่ด้ามขอช้าง ใช้มือซ้ายยื่นออกไปแตะด้านบนของส่วนที่เป็นขอช้าง (ดังภาพแสดงการใช้ขอช้างในการบังคับช้าง) ทั้งนี้เพื่อให้เกิดระยะห่างที่สวงามระหว่างผู้แสดงเป็นช้างและผู้รับชี้ในการทาบทหรือเคลื่อนที่ไป นอกจากนี้ท่ารำในการบังคับช้างนี้ ยังจัดเป็นท่ารำที่ภูมิฐานอีกด้วย

การใช้ช่อข้างในละครจะใช้นกรณีย์เดียวคือ เมื่อตัวละครจะขึ้นข้าง ส่วนมากตัวละครที่จะใช้มักจะเป็นตัวละครที่มีศักดิ์สูงตั้งแต่ชั้นเจ้าฟ้า ได้แก่ อีเหนาถึงเจ้าผู้ครองเมือง ได้แก่ ท้าวพระมอตัน ท้าวสาสาและจรงกา มีวิธีการใช้ที่ไม่สับสน โดยการใช้ถือหรือจับแบบช่อข้างทั่วไป นามาประกอบบานการแสดงละครเมื่อตัวละครจะเดินทางด้วยช้างหรือตีบทบนหลังช้างสามารถถือหรือจับช่อข้างได้ทั้ง 2 มือ แต่มีกฎเกณฑ์อยู่ว่าต้องเริ่มด้วยการจับหรือถือช่อข้างด้วยมือข้างขวา ก่อนเสมอ ส่วนการขึ้นและลงช้างจะมีท่านาฏศิลป์เข้าใบประกอบกับช่อข้างด้วย

ธง

ธงเป็นเครื่องประกอบอิสริยยศของกษัตริย์อย่างหนึ่ง ใช้นำหน้ากระบวนแห่และกระบวนทัพ สีและแบบของธงเป็นตัวแทนแสดงถึงความเป็นชาติ เป็นประเทศ ฉะนั้นในการแสดงละครจะมีการใช้ธงประกอบเมื่อบทละครดำเนินเรื่องถึงการจัดกระบวนแห่ หรือการจัดกระบวนทัพอย่างการใช้จริง สำหรับการจัดการแสดงละครเรื่องอีเหนาของกรมศิลปากร จะใช้ธงประกอบการแสดงทั้ง 2 กรณีย์ และแม้ว่าธงในละครจะไม่สามารถบอกถึงความเป็นชาติ เป็นประเทศเหมือนธงที่ใช้จริงอย่างธงไตรรงค์บอกถึงความเป็นธงประจำชาติไทยก็ตาม แต่ธงในละครสามารถบอกให้รู้ว่าธง 1 ธง คือ การจัดกระบวนทัพหรือกระบวนแห่ของเจ้าผู้ครองนครหนึ่ง ดังนั้นถ้าการแสดงละครแบ่งแยกออกเป็น 2 ฝ่าย จะต้องมีการจัดกระบวนทัพเป็น 2 กระบวน ซึ่งต้องมีธงกระบวนทัพละ 1 ธง และมีวิธีการจับและโอกาสที่จะใช้ถือเป็นจารีตทางการแสดงละครราชของไทย โดยจะได้พรรณานานเรื่องต่อไปนี้

1. วิธีการจับธงและโอกาสที่ใช้
2. ตำแหน่งของคนธงตามขั้นตอนการตรวจพลในละคร

1. วิธีการจับธงและโอกาสที่ใช้

ธงในละครมีวิธีจับและถือหลายแบบตามโอกาสที่ใช้ หมายถึง ในการใช้ธงเพื่อเป็นสัญลักษณ์บอกให้ผู้ชมทราบถึงความหมายในการแสดงขณะตรวจพลนั้นจะสัมพันธ์กับการจับ

และถือธงแบบต่าง ๆ กล่าวคือ การจับและถือธงแบบหนึ่งให้ความหมายอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง ในการแสดง การจับธงตามโอกาสที่ใช้สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 แบบดังนี้

แบบที่ 1 ผู้แสดงจับที่คันทรงและถือไว้ด้วยมือขวาให้คันทรงไว้มาด้านหน้า เล็กน้อย ส่วนมือซ้ายใช้นิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้จับที่ผืนธงด้านบนกรีดนิ้วที่เหลือออกไปให้ตึง พร้อมกับยกผืนธงขึ้นปิดหน้าของตัวผู้แสดงเอง ดังภาพแสดงวิธีการถือธงแบบที่ 1 ดังนี้

ภาพแสดงวิธีการถือธงแบบที่ 1

ผู้แสดงจะกำคันทรงด้วยมือขวา ส่วนมือซ้ายจะจับผืนธงด้วยนิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้ ส่วน นิ้วอื่นกรีดออกไปให้ตึง พร้อมกันต้องยกผืนธงขึ้นบังหน้าผู้แสดง

การจับและถือธงงานลักษณะ เช่นนี้ ใช้านโอกาสที่ผู้แสดงกำลังออก จากประตูไปสู่เวที ซึ่งผู้แสดงอาจจะวิ่งชอยเท้าออกไปกลางเวทีเลยหรือหมุนรอบตัว 1 ครั้งก่อน ก็ได้ ทั้งนี้แล้วแต่ผู้ฝึกซ้อมจะเป็นสมควร ข้อสำคัญในการวิ่งชอยเท้าออกมาคือผู้แสดงต้องย่อตัว ก้มหน้าเล็กน้อย และใช้ธงบังหน้าตัวเอง

แบบที่ 2 ผู้แสดงจะก้าด้ามธงตรงส่วนกลางของคันธงด้วยมือซ้าย ใช้มือขวา แขนงายรับคันธงส่วนบนานระดับศีรษะ งอแขนให้ลาแขนส่วนบนอยู่ระดับไหล่ ลักษณะของคันธง อยู่นานแนวเฉียงกับพื้นเวที การจับและถือธงงานแบบที่ 2 นี้ ผู้แสดงสามารถเปลี่ยนข้างมาซ้ายและ ขวาได้ตลอดเวลา ดังภาพ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพแสดงวิธีการถือธง แบบที่ 2

ผู้แสดงจะก้าด้ามธงด้วยมือซ้าย ส่วนมือขวาแบหงายรับคันทรงเพื่อให้ธงตั้งอยู่ได้ ส่วนคันทรงให้ปล่อยแผ่ลงไป การจับแบบนี้ต้องให้ธงอยู่ในแนวเฉียง ดังนั้นผู้แสดงต้องกะให้มือซ้ายที่ก้าด้ามธงอยู่ประมาณหน้าอก ส่วนมือขวารับคันทรงอยู่ประมาณศีรษะของผู้แสดงการจับแบบนี้สามารถเปลี่ยนข้างถือธงได้ทั้งชายและขวา

การถือธงในลักษณะนี้ ใช้เมื่อผู้แสดงเป็นคนชราเดี่ยวหรือราคนเดี่ยวก่อนจะไปเรียกทหารอื่น ๆ ออกมา โดยการยื่นก้าวเท้าในลักษณะก้าวข้าง (ดังภาพ) ย่อเข่าและใช้ตัว-หน้าหนึ่งกลางเวที และใช้เมื่อเคลื่อนที่ไปเรียกเหล่าทหารออกมาราอาวุธแสดงความพร้อมเพรียงของกองทัพ โดยการโบกธงไป-มาเคลื่อนที่โดยย่อเท้าไปทางประตูด้านขวาของเวทีที่เหล่าทหารจะออกมา

ข้อสังเกตสำหรับการจับและถือธงแบบนี้ คือ ถ้าใช้เพื่อประกอบ การรำของคนธงจะเป็นการถือธงแบบนิ่ง ๆ โดยเปลี่ยนมือที่ถือเป็นซ้าย-ขวาน้อยครั้ง แต่ถ้าใช้ เพื่อประกอบการเรียกพลออกมา จะเปลี่ยนมือที่ถือเป็นซ้าย-ขวาน้อย ๆ ในลักษณะของการโบกธง และผู้แสดงจะต้องเดินตามจังหวะของเพลง* ไปทางประตูที่พลทหารจะออกมารำหน้าเวที

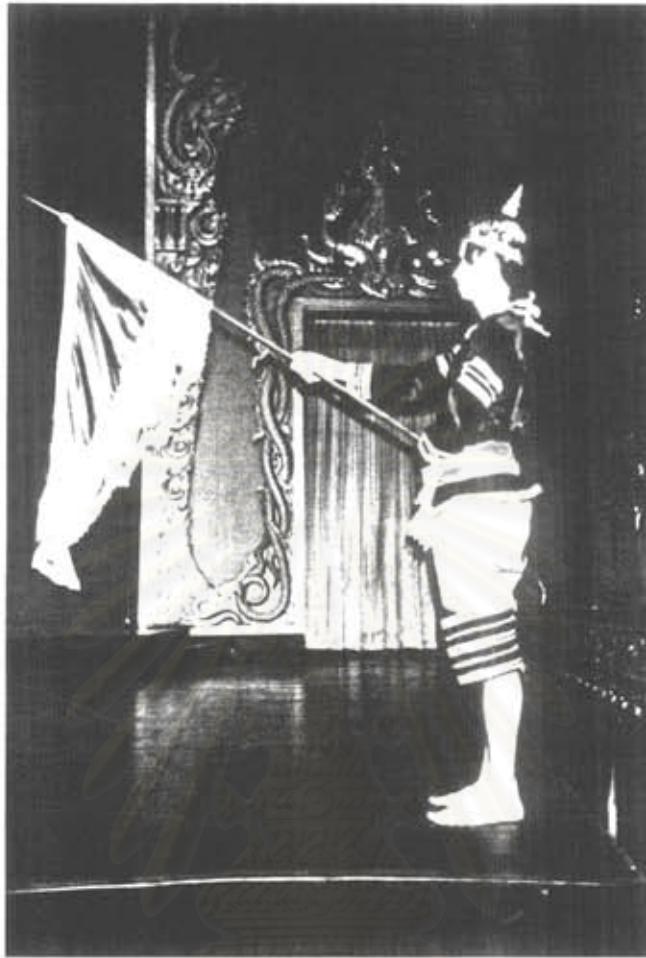
แบบที่ 3 ถ้าผู้แสดงยืนอยู่ทางมุมซ้ายของเวทีและหันซ้ายไปทางผู้ชม ผู้แสดง จะนำคันธงยื่นไว้กับเอาผู้แสดงเหนือหัว เข็มขัด และจับคันธงส่วนล่างที่ยื่นไว้กับเอาด้วยมือซ้าย ส่วนมือขวายกขึ้นจับคันธงให้ได้ระดับอกพอประมาณ การจับคันธงเช่นนี้จะทำให้ธงอยู่แนวเฉียง กับพื้นเวที หากผู้แสดงยืนอยู่ทางมุมขวาของเวทีและหันขวาไปทางผู้ชม ผู้แสดงจะต้องใช้มือขวาจับ คันธงส่วนล่าง และใช้มือซ้ายจับคันธงส่วนบนแทน ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ชมมองเห็นส่วนต่าง ๆ ของผู้แสดง ได้ชัดเจน ไม่มีอวัยวะส่วนใดบัง** ดังภาพ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

* เพลงที่ใช้ประกอบการรำตรวจพล บทของคนธงใช้เพลงกราวนอก ถ้าเป็นกองทัพของ มนุษย์ แต่ถ้าเป็นกองทัพของยักษ์จะใช้เพลงกราวาน

** การจับคันธงในลักษณะที่ผู้แสดงยืนอยู่มุมขวาของเวทีนั้น จะใช้เมื่อมีการปะทะทัพคือมี 2 กองทัพมาพบกัน แต่ถ้าเป็นการตรวจพลทั่วไปจะจับคันธงในลักษณะที่ผู้แสดงยืนอยู่มุมซ้ายของเวที เท่านั้น

ภาพแสดงวิธีการถือธง แบบที่ 3

ผู้แสดงจะใช้ค้ำมธงอยู่ติดกับเอวผู้แสดงให้มือซ้ายค้ำค้ำมธงส่วนล่างไว้ และให้มือขวาค้ำค้ำมธงส่วนบน กะไว้ซึ่งอยู่ในลักษณะเฉียง ดังนั้นมือซ้ายที่ค้ำค้ำมธงส่วนล่างอยู่ที่เอว ส่วนมือขวาจะอยู่ในระดับอกของผู้แสดง

การถือธงในลักษณะนี้ ใช้เมื่อผู้แสดงมายืนเตรียมพร้อมระหว่างเหล้าทหารแสดงทำราวาอาวธในการจัดทัพ ให้จิ้งหะเหล้าทหารในการทำความเคารพนายทัพ โดยการเคาะคณธกับพื้นเวทีเป็นจิ้งหะ 1-3 ครั้ง แล้วกลับถือธงในแบบที่ 3 ใหม่ และใช้เมื่อจะนำทัพไปยังสนามรบในละคร

ภาพจากการแสดงละครนอกเรื่อง มโนห์ราในเหตุการณ์พระสุธนตรวจพลแสดง ณ โรงละครแห่งชาติ

สรุปว่าวิธีการจับและถือธงแบบนี้ ใช้ได้ใน 3 โอกาสคือ

3.1 เมื่อคนธงยืนอยู่มุมซ้ายหรือขวาของเวที เพื่อรอให้ผู้แสดง เป็นทหาร เสนา และแม่ทัพหรืออาวุธและตรวจพล

3.2 เมื่อคนธงจะรับคำสั่งจากแม่ทัพเพื่อชักซ้อมความพร้อมเพรียง หรือสั่งทัพให้เคลื่อนที่ ซึ่งผู้แสดงสามารถรับคำสั่งได้ 2 แบบคือ

ก. แบบนั่ง ผู้แสดงจะนั่งตั้งเข่าขวาและก้มตัวโน้มธงลงต่ำเล็กน้อยคล้ายการคำนับ ดังภาพ

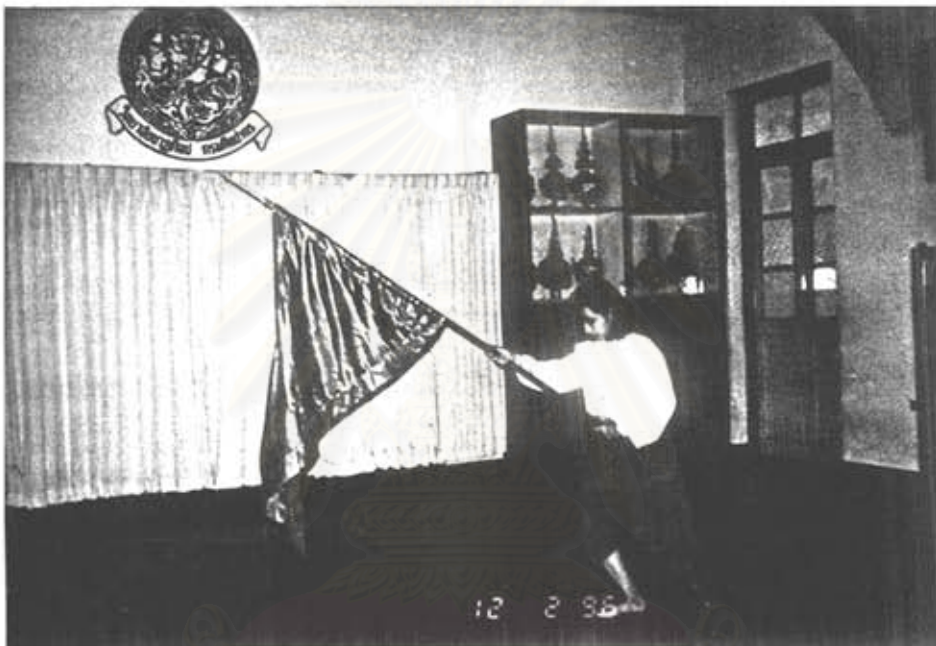
ภาพแสดงวิธีการถือธงเพื่อรับคำสั่งแบบนี้

ผู้แสดงจะใช้มือซ้ายกดาค้ามธงอยู่ตรงเอวของผู้แสดง มือขวากำด้ามธงอยู่ในระดับอก เพื่อให้ธงตั้งขึ้นเป็นแนวเฉียง ในแบบนี้ผู้แสดงจะนั่งตั้งเข่าขวา

ในภาพแสดงถึงการลดธงลงเมื่อจะเคารพนาย หรือรับคำสั่งจากนายให้เคลื่อนทัพบน เพลงกราวและเพลงเชิด การทำความเคารพหรือรับคำสั่งนี้ ผู้แสดงจะต้องก้มหน้าด้วย

ข. แบบยืน ผู้แสดงจะก้าวเท้าขวาไปข้างหน้าและก้มตัว
ลงมือขวาแตะพื้นซ้ายมือยกการคำนับเช่นกัน ดังภาพ

ภาพแสดงวิธีการถือธงเพื่อรับคำสั่งแบบยืน

ผู้แสดงจะจับคันธงในลักษณะเดียวกันกับการถือธงเพื่อรับคำสั่งแบบที่ 1 แต่ให้ผู้แสดงยืน
ในลักษณะก้าวหน้า ยืนย่อเข้า ลดธงลง ก้มศีรษะ

วัตถุประสงค์ในการราชเช่นเดียวกับการถือธงเพื่อรับคำสั่งแบบที่ 1 นั้นเอง ส่วนเมื่อไร
จะราชแบบที่ 1 หรือ 2 นั้น แล้วแต่ครูผู้ฝึกซ้อมจะให้ทำตามความเหมาะสมในการแสดงแต่ละครั้ง

3.3 เมื่อกองทัพเคลื่อนที่และคนชงเป็นคนเดินหน้ากองทัพอัน

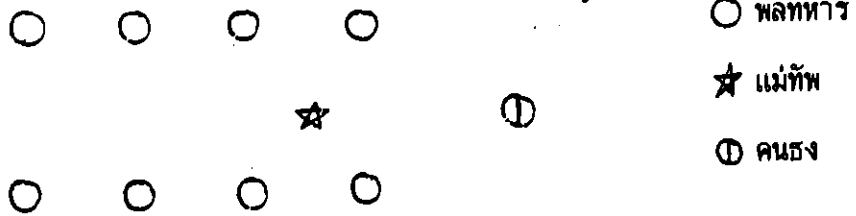
หนึ่ง คนชงมีหน้าที่หนึ่งในการแสดง คือ การทำให้สัญญาณกองทัพนการาให้พลทหารเตรียมเคารพแม่ทัพ และการาให้สัญญาณแก่กองทัพเพื่อให้เกิดความพร้อมเพรียงในการเคลื่อนไหวของทัพ ดังนั้นคนชงจะใช้คันทรงส่วนล่างเคาะกับพื้นเวทีเป็นสัญญาณ 1-3 ครั้ง แล้วแต่การนัดกันระหว่างฝึกซ้อม โดยการจับคันทรงส่วนบนไว้ด้วยมือขวาและวางคันทรงให้ได้จากกับพื้นเวที แล้วจึงเคาะกับพื้นเวทีตามสัญญาณที่นัดกันไว้ จากนั้นจึงยกขึ้นจับตามแบบที่ 3 ต่อไป

2. ตำแหน่งของคนชงตามขั้นตอนการตรวจพลในละคร

ในการาตรวจพล บทบาทของคนชงถือเป็นบทบาทที่สำคัญ เพราะคนชงจะเป็นผู้นำให้สัญญาณแก่กองทัพนการาเคลื่อนที่บนเวที และคนชงจะเป็นคนเดียวที่หันหน้าเข้าหาแม่ทัพ จึงสามารถเห็นความเคลื่อนไหวของกองทัพและแม่ทัพเป็นอย่างดี ดังนั้นเมื่อถึงบทของคนชงในการตรวจพล นอกจากจะต้องรู้วิธีจับและถือธงแบบต่าง ๆ แล้ว ตำแหน่งของคนชงยังมีความสัมพันธ์กับการใช้ธงตามโอกาสต่าง ๆ ด้วย ตำแหน่งของคนชงตามขั้นตอนการตรวจพลในละคร มีดังนี้

1. ตำแหน่งในการแสดงทำราคาคนเดียว ผู้แสดงเป็นคนชงจะราอยู่ตรงส่วนกลางด้านหน้าของเวที
2. ตำแหน่งในการเรียกพลทหารออกมาราอาวุธ ผู้แสดงเป็นคนชงจะโบกธงบริเวณประตูทางออกหรือประตูขวาของเวที
3. ตำแหน่งในการยืนคอยเหล่าทหารราอาวุธ การตรวจพลของแม่ทัพและขณะรับคำสั่งจากแม่ทัพ ผู้แสดงเป็นคนชงจะอยู่ที่มุมด้านซ้ายของเวที ตามแผนผังดังนี้

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

- พลทหาร
- ★ แม่ทัพ
- ① คนธง

4. ตำแหน่งการจัดทัพเมื่อกองทัพหรือกระบวนเสด็จเคลื่อนที่ คนธงจะ
อยู่หน้าสุดของกองทัพ ตามแผนผังดังนี้

- พลทหาร
- ★ แม่ทัพ
- ① คนธง

การจัดทัพในการแสดงละครเช่นนี้ ได้เลียนแบบมาจากการจัดกองทัพในสมัย
โบราณ คือ มีทัพหน้า ทัพหลวง และทัพหลัง

การใช้ธงในการแสดงละครโดยส่วนใหญ่จะใช้ประกอบในการจัดทัพและ
ตรวจพล ลักษณะของการจับและถือธงคงเลียนแบบมาจากการใช้จริง แต่ได้เพิ่มท่าทางและการ
จับถือให้เหมาะสมกับการแสดง พร้อมกับการเพิ่มบทบาทให้แก่คนถือธง โดยจัดให้เป็นผู้นำที่สัญญา
แก่กองทัพแทนเสียงกลอง ซึ่งวิธีจับและถือธงในแบบต่าง ๆ สัมพันธ์กับการใช้และตำแหน่งของ
คนธงในการปรากฏตัวต่อสายตาของผู้ชมขณะแสดงบนเวที

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กลด

กลดเป็นอุปกรณ์ประกอบการแสดง เพื่อแสดงถึงยศศักดิ์ของผู้ที่ใช้กลดว่าต้องเป็น ผู้แสดงที่รับบทเป็นเจ้าหรือผู้ครองนครใดนครหนึ่ง เช่นเดียวกับการใช้กลดตามธรรมเนียม ราชสำนัก กลดหรือร่มที่ใช้ในการแสดงละครว่า มักใช้ในเหตุการณ์การจัดทัพตรวจพลของแม่ทัพที่ เป็นเจ้าและกระบวนเทเสด็จพระราชดำเนินของกษัตริย์ในละคร การใช้กลดมีลักษณะการจับและ ถือเช่นเดียวกับการถือกลดทั่วไป แต่ในการแสดงผู้ถือกลดต้องคอยระวังมิให้ตัวของผู้ถือกลดไปบัง ผู้แสดง ดังนั้นการเลือกใช้กลดประกอบการแสดงละครจะได้บรรยายตามหัวข้อดังนี้

1. วิธีจับและถือกลด
2. โอกาสและลักษณะการใช้กลดในละคร

1. วิธีจับและถือกลด

การจับและถือกลดในละครสามารถปฏิบัติได้เพียงวิธีเดียว คือ ใช้มือหนึ่งจับ ที่คันทกลดด้านล่าง อีกมือหนึ่งจับที่คันทกลดด้านบน ซึ่งสามารถใช้มือหนึ่งมือจับคันทกลดด้านบนหรือล่าง ได้ตามที่ผู้ถือกลดถนัด และเนื่องจากกลดในละครถูกแบ่งออกเป็น 2 ตอน เพื่อสะดวกในการขนย้าย และนำมาต่อกันเมื่อจะแสดง ดังนั้นมือของผู้ถือกลดที่จับคันทกลดด้านบนมักจะจับไว้ตรงบริเวณรอย ต่อของคันทกลด เพื่อให้กระชับในการเคลื่อนที่กลดตามเจ้านาย ดังภาพแสดงวิธีถือกลดดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพแสดงวิธีถือกลด

สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในภาพผู้แสดงจะถือกลดให้มือขวาจับด้ามกลดส่วนบนตรงบริเวณรอยต่อของด้ามกลด และ
ให้มือซ้ายจับด้ามกลดส่วนล่าง เพื่อให้กระชับในการถือกลดตามนาย

ด้วยกลดเป็นอุปกรณ์ที่มีน้ำหนักมาก และต้องเคลื่อนที่ตามเจ้านายตลอดเวลา จึงมักใช้ผู้แสดงชายเป็นผู้ถือกลด

2. โอกาสและลักษณะการรำชกวดในละคร

แม้ว่าการจับและถือกลดในละครจะมีอยู่เพียงวิธีเดียว แต่โอกาสที่ใช้ต่างกัน ลักษณะการรำชกวดจะมีวิธีต่างกันตามโอกาสที่ใช้ด้วย สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ

2.1 เมื่อเจ้านายออกจากประตูมาเพื่อทำท่าเข้าฉาก (ท่ารำท่าหนึ่งใน การรำตรวจพล) ในเวทีที่ไม่มีประตูจาก ผู้แสดงเป็นเจ้านายจะใช้มือซ้ายเท้ากับคันทกลดในท่าเข้าฉากแทนการรำชกวดในโอกาสนี้ ผู้ถือกลดจะต้องอยู่ในท่านั่งตั้งเข่า หันหน้าเข้าหาเจ้านาย ดังภาพแสดงการถือกลดเมื่อแม่ทัพจะเข้าฉาก ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพแสดงการถือกลดเมื่อแม่ทัพจะเข้าจาก

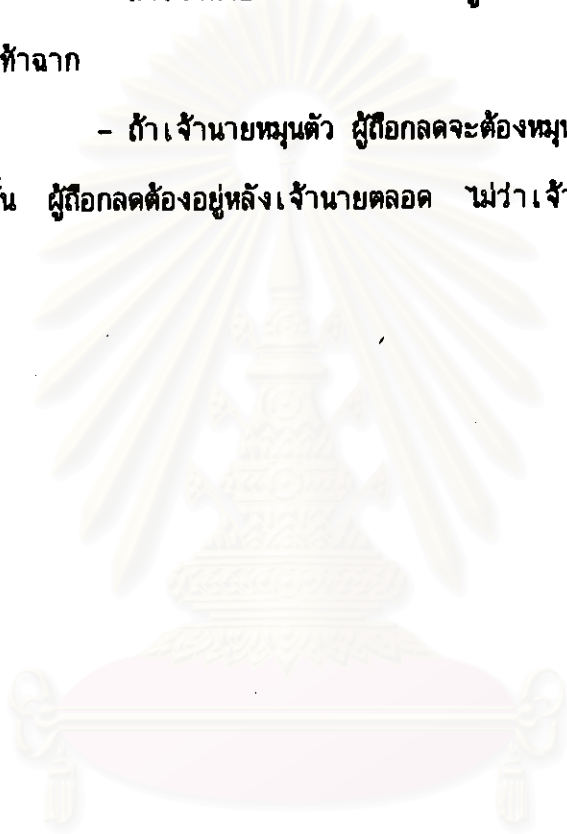
ผู้ถือกลดจะถือในลักษณะเดิม แต่นั่งตั้งเข่าขวา เพื่อให้แม่ทัพทำท่าเข้าจากเมื่อแสดงใน
เวทีที่ไม่มีประตูจาก (ปกติแม่ทัพจะเข้าจากกับประตูทางออกด้านขวาของโรงละคร)

2.2 เมื่อเจ้านายกำลังรাত্রาตรวจพล ซึ่งจะมีการหันตัวไปทางซ้าย ขว
หน้าตรง หรือหมุนตัวก็ตาม ผู้ถือกลดจะต้องอยู่ในลักษณะดังนี้

- ถ้าเจ้านายหันซ้าย ผู้ถือกลดจะต้องอยู่ด้านขวาของเจ้านาย
- ถ้าเจ้านายหันขวา ผู้ถือกลดจะต้องอยู่ด้านซ้ายของเจ้านาย
- ถ้าเจ้านายหันหน้าตรง ผู้ถือกลดจะต้องอยู่ด้านหลังของแม่ทัพ

ยกเว้นการรাত্রาในท่าเท้าฉาก

- ถ้าเจ้านายหมุนตัว ผู้ถือกลดจะต้องหมุนตัวตามไปด้วย และในการ
หมุนตัวตามเจ้านายนั้น ผู้ถือกลดต้องอยู่หลังเจ้านายตลอด ไม่ว่าเจ้านายจะหมุนอยู่ในทิศทางใด
ดังตัวอย่างดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพแสดงการถือกลดตามแม่ทัพพระตราจพล

ผู้ถือกลดจะถือในลักษณะเดิม แต่ต้องปฏิบัติท่าเท้าเช่นเดียวกับแม่ทัพตลอดการรাত্রาตรวจพล
ในภาพเจ้านายหันหน้าไปทางซ้าย ผู้ถือกลดจะอยู่ด้านขวาของเจ้านาย

ในการถือกลดตามเจ้านายที่กำลังราชำตรวจพล ผู้ถือกลดต้องใช้ท่าเท้าตามเจ้านายที่กำลังราชำอยู่ข้างหน้าด้วย และถ้ามีการเคลื่อนที่ตามเจ้านายเร็ว ๆ ผู้ถือกลดอาจหมุนด้านกลดาให้กลดหมุนไปเรื่อย ๆ เพื่อความสวยงามที่เรียกว่า "กลิ้งกลด" ได้

2.3 เมื่อเจ้านายนั่งอยู่บนราชรถขณะทาบทหรืออยู่บนกระบวนแห่ ผู้ถือกลดจะเดินตามราชรถและอยู่ด้านหลังของเจ้านายตลอดเวลา ะให้ตัวกลดอยู่เหนือศีรษะของเจ้านาย ดังภาพแสดงการตั้งกระบวนแห่ในละคร ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาพแสดงการใช้กลดประกอบกับราชรถในกระบวนแห่

ผู้แสดงตัวเอก จะนั่งอยู่บนบัลลังก์ในราชรถตามลักษณะของการนั่งราชรถ 2 คน
แวดล้อมด้วยเครื่องสูงในกระบวนแห่เรียงตามลำดับดังนี้

1. ธง
2. เครื่องสูงแห่หน้า ได้แก่ ฉัตร 5 ชั้น (ไม่ปรากฏในภาพ)
3. ราชรถ
4. กลด
5. เครื่องสูงแห่หลัง ได้แก่ ฉัตร 5 ชั้น บังสุรย์ และพัดโบก
6. ทหารและนางตามกระบวน

เนื่องจากภาพการจัดกระบวนแห่ในละครเรื่องอิเหนา ไม่สามารถจะนำมาเป็น
ตัวอย่างงานการถือกลดเข้ากระบวนแห่ได้ ดังนั้นจึงได้นำภาพการจัดกระบวนแห่ในละครเรื่อง
ยศเกตุแทน เพราะไม่ว่าจะเป็นการแสดงละครเรื่องใดก็ตาม ที่เกี่ยวข้องกับการจัดกระบวนแห่
สำหรับกษัตริย์ จะมีการถือกลดประกอบกับราชรถในกระบวนแห่ลักษณะเดียวกันทั้งสิ้น

กลดอันละครมมักจะใช้โอกาสดียวกับการราชวัง คือ ใช้ในการจัดทัพและการจัด
กระบวนแห่ แต่ในบางครั้งถ้าการจัดทัพนั้นใช้แม่ทัพที่ไม่ได้เป็นเจ้าของก็อาจจะไม่ใช้กลดประกอบ ส่วนการ
จับและถือกลดไม่มีความลับสนหรือมีระเบียบเคร่งครัด เพียงแต่ผู้ถือกลดต้องมีความแข็งแรงและ
คอยระวังไม่ให้ตัวไปบังเจ้านายขณะแสดง ดังนั้นลักษณะการใช้กลดในโอกาสต่าง ๆ ตามเจ้านาย
นั้น ผู้ถือกลดควรจะได้เรียนรู้ไว้ด้วยเพื่อความสวยงามและเป็นระเบียบในการแสดง

2. การใช้อุปกรณ์ประเภทเครื่องสูงในกระบวนแห่

กระบวนแห่ในละคร หมายถึง กระบวนเสด็จพระราชดำเนินของผู้แสดงที่รับบท
เป็นกษัตริย์ที่จัดเป็นริ้วกระบวนแห่เลียนแบบริ้วกระบวนแห่ตามระบอบโบราณราชประเพณี แต่มี
ขนาดของกระบวนเล็กกว่ามาก ริ้วกระบวนแห่ในละครจะเป็นกระบวนแห่เสด็จโดยทางพื้นดิน*
(สถลวิถี) ม.ร.ว.แสงสุรีย์ ลดาวัลย์ ได้อธิบายถึงวัตถุประสงค์ในการจัดกระบวนแห่เสด็จ
พระราชดำเนินไว้ในหนังสือกระบวนพยุหยาตรา หน้า 2 ว่า "มีไว้เพียงแต่จะประสงฆ์ให้ราชบุตร
เฝ้าอย่างเดียว หากแต่มีความมุ่งหมายที่จะให้พสกนิกรทั้งปวงได้เห็นแสนยานุภาพอันเกรียงไกร
ที่สนับสนุนพระบรมเดชานุภาพแห่งพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ของตน" แต่การจัดกระบวนแห่ในละคร
จัดให้มีขึ้นเพื่อแสดงอิสริยยศของกษัตริย์ และเพื่อความสวยงามตามลักษณะของละครที่ต้องปรุงแต่ง
ตามความเหมาะสมกับสถานที่และเวลา ทั้งนี้ยังคงดำเนินตามระเบียบประเพณีไว้บ้าง

การใช้อุปกรณ์ประกอบการเคลื่อนไหวประเภทพาหนะที่นำมาใช้ประกอบการจัด
กระบวนแห่ในละคร เป็นอุปกรณ์ที่แสดงถึงอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ในละคร ได้แก่ ราชรถ ธง
และกลด โดยเข้าร่วมกับอุปกรณ์ที่จัดขึ้นเพื่อเลียนแบบเครื่องสูงประกอบอิสริยยศของกษัตริย์ที่จัดให้
มีขึ้นใช้ในกระบวนแห่เสด็จพระราชดำเนิน ที่เรียกว่า "เครื่องสูง" หมายถึง เครื่องประดับเกียรติ
ได้แก่ ฉัตร 5 ชั้น ชูมสาย บังแทรก จามร และพัดโบกขนาดใหญ่ ส่วนวิธีใช้มีลักษณะคล้ายกับ

---

*กระบวนแห่เสด็จพระราชดำเนินตามระบอบโบราณราชประเพณี มี 2 แบบ คือ โดย
สถลวิถี เรียกว่า กระบวนพยุหยาตราสถลมารค และโดยชลวิถี เรียกว่า กระบวนพยุหยาตรา-
ชลมารค (ม.ร.ว.แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, 2525)

การใช้เครื่องสูงในกระบวนแห่เสด็จพระราชดำเนินนั้นเอง เพียงแต่มีการตัดทอนเครื่องสูงบางอย่างลงไป ไม่ได้มีรูปร่างกระบวนเสด็จจริง ๆ ดังจะได้กล่าวต่อไป

ก่อนที่จะได้บรรยายถึงการจัดรูปกระบวนแห่ในละคร ซึ่งเชื่อว่าเป็นการเลียนแบบตามลักษณะการจัดกระบวนแห่ตามโบราณราชประเพณีนั้น จะได้บรรยายถึงรูปแบบของการจัดกระบวนแห่เสด็จพระราชดำเนินตามราชประเพณีก่อน เพื่อนำมาเปรียบเทียบกับกระบวนแห่ในละคร โดยยึดการจัดริ้วกระบวนในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระราชชนนี ในวันที่อาทิตย์ที่ 10 มีนาคม พ.ศ. 2539 2 ริ้วกระบวน คือ

ริ้วที่ 2 กระบวนพระราชอิสริยยศเชิดพระบรมศพจากหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามไปสู่พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง

ริ้วที่ 4 กระบวนพระราชอิสริยยศเชิดพระบรมอัฐิ และพระสรีรางคารจากพระเมรุมาศเข้าสู่พระบรมมหาราชวัง

เหตุที่ต้องนำริ้วกระบวนแห่ทั้ง 2 มาบรรยายเพื่อนำมาเทียบกับกระบวนแห่ในละคร เนื่องจากกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค ตามตำรากระบวนพยุหยาตราดังที่ ม.ร.ว. แสงสุรย์ ลดาวัลย์ กล่าวถึงไว้มีอยู่ 2 ลักษณะคือ

1. กระบวนพยุหยาตรา (ใหญ่) สถลมารค*
2. กระบวนพยุหยาตรา (น้อย) สถลมารค**

และริ้วกระบวนที่ 2 มีลักษณะการจัดกระบวนแห่แบบกระบวนพยุหยาตรา (ใหญ่) สถลมารค ส่วนริ้วกระบวนที่ 4 มีลักษณะการจัดกระบวนแห่แบบกระบวนพยุหยาตรา (น้อย) สถลมารค ซึ่งทั้ง 2 กระบวนนี้จะต่างกันที่จำนวนของเครื่องสูงในกระบวนพยุหยาตรา (น้อย)

---

*กระบวนพยุหยาตรา (ใหญ่) สถลมารค จัดเป็นกระบวนสำหรับพระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินเสียบพระนครในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และเสด็จพระราชดำเนินในการพระราชพิธีสำคัญอื่น ๆ (ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์, 2525)

**กระบวนพยุหยาตรา (น้อย) สถลมารค ส่วนใหญ่จัดเป็นกระบวนสำหรับพระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินไปถวายผ้าพระกฐินตามพระอารามหลวงที่สำคัญ (ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์, 2525)

สกลमारค มีจำนวนลดลงกว่ากระบวนพยุหยาตรา (ใหญ่) และวิธีจัดริ้วกระบวนของกระบวนพยุหยาตรา (น้อย) สกลमारค จัดเป็นกระบวนริ้ว 2 สาย โดยที่กระบวนพยุหยาตรา (ใหญ่) จัดเป็น 4 สาย ซึ่งจะได้บรรยายตามลักษณะของพระบวนพยุหยาตราทั้ง 2 ริ้วกระบวน ดังนี้

ริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเชิดพระบรมศพจากหน้าวัดพระเชตุพลวิมลมังคลาราม

ไปสู่พระเมรุมาศ ที่องสนามหลวง

ริ้วกระบวนนี้เป็นริ้วกระบวนที่มีวิธีการจัดเครื่องสูงตามแบบของการจัดกระบวนพยุหยาตรา (ใหญ่) สกลमारค โดยแบ่งออกเป็น 3 กระบวน ได้แก่

กระบวนหน้า

กระบวนพระบรมราชอิสริยยศ

กระบวนหลัง

กระบวนหน้าและกระบวนหลัง

กระบวนหน้าและกระบวนหลัง เดิมใช้ทหารเหล่าต่าง ๆ ที่มีอยู่ในแต่ละสมัย ต่อมาวัตถุประสงค์ที่จะแสดงแสนยานุภาพของทหารในโอกาสที่เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนการพยุหยาตราลดน้อยลง มุ่งหมายแต่เพียงที่จะให้สง่างามสมเกียรติยศเป็นสำคัญ ดังนั้นในสมัยหลังจึงใช้เพียงหน่วยทหารรักษาพระองค์แต่งกายเต็มยศตามเหล่าเป็นกระบวนหน้าและกระบวนตาม ในริ้วกระบวนที่ 2 นี้ ใช้ทหารรักษาพระองค์จากเหล่าต่าง ๆ 10 กองพัน แบ่งเป็นกระบวนหน้า 5 กองพัน และกระบวนหลัง 5 กองพัน และแต่ละกองพันจะมีแถวทหาร 12 แถว เดินตามวงเวียนวาทีตทั้งทหารในกระบวนหน้าและหลัง

กระบวนพระบรมราชอิสริยยศ

กระบวนพระบรมราชอิสริยยศนี้ เป็นกระบวนที่ใช้เป็นแบบอย่างในการจัดกระบวนในละคร เป็นริ้วกระบวนที่แสดงถึงอิสริยยศ ประกอบด้วย เครื่องสูงหรือเครื่องประดับเกียรติประดับโดยรอบราชรถหรือราชยาน ในริ้วกระบวนที่ 2 กล่าวโดยสรุปประกอบด้วย

1. นารีริ้ว
2. ชงสามชาย 2 ชง

3. คู่แห่และกลองชนะ แบ่งออกเป็นริ้วขบวนและซ้าย ริ้วละ 4 สาย*
4. ราชรถพระนา ประกอบด้วย เครื่องสูงทองแผ่ลวดหน้าและหลัง
5. พระมหาดิถีราชรถ** ประกอบด้วย เครื่องสูงหักทองขวางหน้า 2 แถว

พระแสงหว่างเครื่องหน้า 6 อัน

พระมหาดิถีราชรถ มีพรหมเชิฎฐ์

ดอกไม้ทองและอินทร์เชิฎฐ์ดอกไม้เงิน กระหนาบซ้าย-ขวาของพระมหาดิถีราชรถ

เครื่องสูงหักทองขวางหลัง 2 แถว

พระแสงหว่างเครื่องหลัง 4 อัน

6. พระบรมโอรสาธิราช สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา เจ้าพระยาวงศา
ข้าราชการบริหารและสถาบันต่าง ๆ เดินตามกระบวนโดยลำดับเป็นระยะ ๆ

จากข้อ 5 กระบวนพระมหาดิถีราชรถที่ประกอบด้วยเครื่องสูงประดับพระราช-
อิสริยยศของกษัตริย์ตามราชประเพณี การจัดกระบวนหน้าประกอบด้วย เครื่องสูงทั้งหมด 2 สำหรับ
ซึ่งเป็นจำนวนเครื่องสูงที่ใช้ในกระบวนพยุหยาตรา (ใหญ่) สกกลมารค ประกอบด้วย

1. เครื่องสูงแห่หน้า หมายถึง รายการของเครื่องสูงที่เชิญไปในกระบวนแห่
ตอนหน้าราชรถหรือราชยาน เป็นเครื่องสูงหักทองขวาง*** ประกอบด้วย

---

*ด้วยเหตุที่กระบวนพยุหยาตรา (ใหญ่) สกกลมารค จัดเป็นริ้วกระบวนซ้าย 4 สาย และ
ริ้วกระบวนขวาอีก 4 สาย ภาษาตลาดจึงมักเรียกกระบวนพยุหยาตราใหญ่ว่า "กระบวนพยุหยาตรา
สี่สาย" (ม.ร.ว.แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, 2525)

**รายละเอียดเกี่ยวกับการใช้เครื่องสูงประกอบพระราชอิสริยยศจะได้กล่าวโดยละเอียด
ต่อไป

***เครื่องสูงหักทองขวาง หรือเรียกย่อว่า "เครื่องหักทองขวาง" เป็นผ้าปักด้วยวิธีใช้
ไหมทองหักปักทับลายเป็นเส้นตะแยงมุมอย่างปักคั่น ถือว่าเป็นของสูง เห็นจะเป็นด้วยการปักอย่าง
นี้เป็นของดีที่สุดตามสมัยนั้น (สารานุกรมไทย เล่ม 6, 2507-2508)

ฉัตร 7 ชั้น* 2 คัน เติมแยกริ้วชาย-ขวา ช้างละ 1 อยู่มุมราชรถด้านหน้า
ทั้ง 2 มุม

ฉัตร 5 ชั้น**12 คัน เติมแยกริ้วชาย-ขวา ช้างละ 6 อยู่ถัดจากฉัตร 7 ชั้น
ขึ้นมาด้านหน้าทั้ง 2 ริ้ว

บังแทรก***10 คัน เติมแยกริ้วชาย-ขวา ช้างละ 5 อยู่คั่นระหว่างฉัตร 5
ชั้น เติมนาชบวน

2. เครื่องสูงแห่หลัง หมายถึง ราชการเครื่องสูงที่เชิญไปนกระบวนแห่ตอน
หลังราชรถหรือราชยาน ทำด้วยผ้าปักหักทองขวางเช่นเดียวกัน ประกอบด้วย

- ฉัตร 7 ชั้น 2 คัน เติมแยกริ้วชาย-ขวา ช้างละ 1 อยู่มุมราชรถด้าน
หลังทั้ง 2 มุม

- ฉัตร 5 ชั้น 8 คัน เติมแยกริ้วชาย-ขวา ช้างละ 4 อยู่ถัดจากฉัตร 7
ชั้น ลงมาด้านหลังทั้ง 2 ริ้ว

- บังแทรก 6 คัน เติมแยกริ้วชาย-ขวา ช้างละ 3 คั่นระหว่างฉัตร 5 ชั้น
โดยหาฉัตร 5 ชั้น ขึ้นคั่นและจบแถวเช่นเดียวกับเครื่องสูงแห่หน้า

*ฉัตร 7 ชั้น รูปฉัตรเครื่องสูง ทำด้วยผ้าปักหักทองขวาง สำหรับหนึ่ง มี 4 คัน สำหรับ
ปักหรือแห่เสด็จพระราชดำเนิน 4 มุมพระที่นั่ง (เทวธิดราช ป.มาลากุล, 2504)

**ฉัตร 5 ชั้น รูปฉัตรเครื่องสูง ทำด้วยผ้าปักหักทองขวาง สำหรับหนึ่งมี 10 คัน สำหรับ
ปักหรือแห่เสด็จพระราชดำเนิน หน้า 6 คัน หลัง 4 คัน (เทวธิดราช ป.มาลากุล, 2504)

***บังแทรก ค้ำมโหลหะมีแผ่นผ้าปักหักทองขวาง รูปแบนกลม มีขอบรูปจัก ๆ เหมือนใบ
สาเกโดยรอบ และมียอดแหลม สำหรับหนึ่งมี 6 คัน สำหรับปักหรือแห่เสด็จพระราชดำเนินระหว่าง
ฉัตร 5 ชั้น หน้า 4 คัน หลัง 2 คัน (เทวธิดราช ป.มาลากุล, 2504)

- ชุมสาย* 4 คัน เคนแยกวีวซ้าย-ขวา ช้างละ 2 อยู่ท้ายสุดของกระบวน
เครื่องสูงแห่หลังต่อจากฉัตร 5 ชั้น

เครื่องสูงแห่หน้าและหลังตามนี้ เป็นการนำเครื่องสูง 2 ชุด เดิมตามตำรับ แต่
บางรัชกาลใช้ชุดเดียว คือลดจำนวนฉัตร 5 ชั้น และบังแทรกออกกึ่งหนึ่ง ส่วนฉัตร 7 ชั้น และ
ชุมสายคงเดิม (ม.ร.ว.แสงสุรย์ ลดาวัลย์, 2525)

นอกจากเครื่องสูงดังกล่าวแล้ว โดยรอบพระมหาศิขัณราชรถหรือราชยานยังปรากฏ
เครื่องสูงประดับเกียรติอีก 4 อย่างคือ

1. พุ่มดอกไม้เงิน-ทอง**ที่อินทร์เชิดพุ่มดอกไม้เงินอยู่ซ้าย พรหมเชิดพุ่มดอกไม้
ทองอยู่ขวา ด้านละ 8 รวม 16 คัน เชิดแข่งข้างพระมหาศิขัณราชรถหรือราชยาน

*ชุมสาย เป็นฉัตรทรงใหญ่ 3 ชั้น ทำด้วยผ้าปักหักทองขวาง และมีสายไหมดักห่าง ๆ
คลุมทับกันลมตีกลับ สำหรับหนึ่งมี 4 คัน สำหรับปักหรือแห่เสด็จพระราชดำเนินหลังฉัตร 5 ชั้น แยก
เป็นข้างซ้าย 2 คัน ข้างขวา 2 คัน ใช้เฉพาะในเครื่องสูงแห่หลังเท่านั้น (เทวาริราช บ.
มาลากุล, 2504)

**เดิมใช้จามร ซึ่งเป็นเส้ทำด้วยขนจามรที่มีด้ามยาว สำหรับเจ้าพนักงานเชิดถือปักคน
เวลาประทับเบื้องสูง เช่น เวลาทรงพระราชยาน เป็นต้น จามรนั้นเป็นเส้จึงมีปลอกหนังรูป
เหมือนน้ำเต้าแต่แบนสวมภายนอก ต่อมาตัวเส้ขนจามรข้างานหายไป เวลานั้นจึงมีแต่ปลอกติดอยู่
จามรนี้สำหรับหนึ่งมี 16 คัน แบ่งให้อินทร์พรหมเชิดแข่งข้างพระที่นั่งราชรถหรือราชยานซ้าย 8 ขวา
8 (เทวาริราช บ.มาลากุล, 2504)

ในรัชกาลที่ 4 เปลี่ยนให้อินทร์ถือพุ่มดอกไม้เงินอยู่ซ้าย พรหมถือพุ่มดอกไม้ทองอยู่ขวา
แทนจามร (สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, 2506)

ในรัชกาลที่ 6 โปรดให้เปลี่ยนเป็นเชิดทวนมีหูหรือดอกไม้เงินทองแทนตามระเบียบว่า
ถ้าเป็นการแห่พระเจ้าแผ่นดินพระบรมมหาราชวัง เช่น เสด็จวัดพระแก้วให้คงใช้พุ่มดอกไม้
เงินทอง ถ้าเป็นการแห่เสด็จนอกพระบรมมหาราชวังให้เปลี่ยนเป็นทวนทอง ทวนเงิน ซ้าย-ขวา
ตามกำหนด และถือปฏิบัติสืบมาทุกวันนี้ (สารานุกรมไทย เล่ม 6, 2507-2508)

2. พระกลด* เชื้ออยู่ข้างพระที่นั่งบนมหาพิชัยราชรถหรือราชยาน
3. บังสุราย** เชื้ออยู่ข้างพระที่นั่งบนมหาพิชัยราชรถหรือราชยาน คนละข้างกับ

พระกลด

4. หัตถบาท*** เชื้ออยู่หลังพระที่นั่งบนมหาพิชัยราชรถหรือราชยาน

รวมเครื่องสูงสำหรับประดับพระราชอิสริยยศพระมหากษัตริย์เวลาเสด็จพระราชดำเนินได้ทั้งหมด 8 สิ่งดังกล่าว ถ้าใช้ครบทุกสิ่งตามจำนวนที่กล่าวถึงทั้งหมด จะเป็นเครื่องสูงที่ใช้ประกอบในกระบวนพยุหยาตรา (ใหญ่) สกลมารค ดังที่ใช้ในริ้วกระบวนที่ 2 คือ กระบวนพระราชอิสริยยศเชิดพระบรมศจากหน้าวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามไปสู่พระเมรุมาศท้องสนามหลวง ดังได้จัดทำแผนผังการจัดริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศฯ โดยจัดทำแผนผังริ้วกระบวนที่ 4 คือ กระบวนพระราชอิสริยยศเชิดพระบรมศและพระสรีรางคารเข้าสู่พระบรมมหาราชวัง โดยจัดทำเฉพาะกระบวนเครื่องสูงแห่หน้าถึงกระบวนเครื่องสูงแห่หลัง มาเปรียบเทียบถึงการใช้เครื่องสูงแบบเต็ม 2 สำหรับอย่างกระบวนพยุหยาตรา (ใหญ่) สกลมารค และการใช้เครื่องสูงแบบ 1 สำหรับอย่างกระบวนพยุหยาตรา (น้อย) สกลมารค ดังนี้

---

*พระกลดหรือร่ม เป็นเครื่องกันแดด ผน องค์กรกลดทำด้วยผ้าชุบขี้ผึ้ง โหมดคาดหรือเยียรบับ มีระบาย 3 ชั้น ยอดเป็นรูปพรมพิกตร์ ด้ามเป็นถมทองและทองลงยา (สารานุกรมไทย เล่ม 6, 2507-2508)

**บังสุรายคือเครื่องบังแดดขนาดใหญ่ รูปใบโพมีด้าม ทำด้วยผ้าปักหักทองขวาง (สารานุกรมไทย เล่ม 6, 2507-2508)

***หัตถบาท เป็นพัดขนาดใหญ่ทำด้วยใบลาน (ปิดทอง) รูปช้อย มีด้ามติดอยู่ด้านข้าง สำหรับเจ้าพนักงานเชิดอยู่จนพัดถวายในกระบวนเสด็จพระราชดำเนิน นอกจากนี้ยังมีพัดบาทอีก 2 ขนาด คือ ขนาดเล็ก สำหรับถือพัด และขนาดกลางมีคู่ สำหรับมหาดเล็กถวายอยู่จนพัดเวลาเสด็จประทับพระราชอาสน์ (เทวราชราช ป.มาลาภูล, 2504)

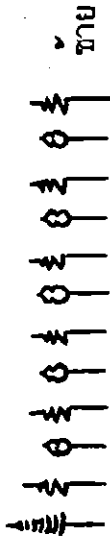
ความหมายของสัญลักษณ์ในแผนผังกระบวนเพ็

- ธงสามชาย
- ฉัตร 7 ชั้น
- ฉัตร 5 ชั้น
- บังแทรก
- ฉัตรพุ่มสาย
- จามร
- พุ่มดอกไม้เงิน
- พุ่มดอกไม้ทอง
- กลด
- บังสุรย์
- หัตถ์บอก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อินทรี เชิญทูตเอกไม้เงิน 8

๐๐๐๐๐๐๐๐

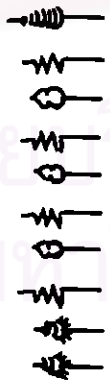

ชาย

๐ ๐ ๐ ๐

พระแสงทวารเครื่องหลัง 4

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐

พระแสงทวารเครื่องหน้า 6

ขวา

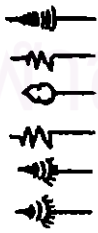
๐๐๐๐๐๐๐๐

พรหม เชิญทูตเอกไม้ทอง 8

แผนผังการจัดแถวพระราชาสุริยาศเชิญพระบรมศพไปสู่พระบรมมหาราชวัง
(เฉพาะพระบรมศพเครื่องสูงแห่ง)

อินทรี เข็มจามรห้าทองขวาง 8

พระแสงหว่างเครื่องหลัง 4

พระวอสีวิภากาญจน์ เข็มพระสรวิรางคาร

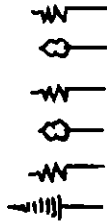

พรหม เข็มจามรห้าทองขวาง 8

พรหม เข็มพุ่มคอกไม้ทอง 8

อินทรี เข็มพุ่มคอกไม้เงิน 8

ชาย

พระแสงหว่างเครื่องหน้า 6

พระที่นั่งวราเชนทรยามาน เข็มพระโกลร

ชา

แผนผังการจัดกรับวนพระราชาธิบดียศ เข็มพระบรมมอญและพระสรวิรางคาร เข็มสุระบรมมหาราชวัง (เฉพาะกระบวนเครื่องสูงหน้า - กระบวนเครื่องสูงหลัง)

**ริ้วกระบวนพระราชอิสริยยศเชิญพระบรมอัฐิและพระสรีราวมการจากพระเมรุมาศเข้าสู่
พระบรมมหาราชวัง**

ริ้วกระบวนนี้เป็นริ้วกระบวนที่มีวิธีการจัดเครื่องสูงตามแบบของการจัดกระบวน
พยุหยาตรา (น้อย) สดถมารค จัดเป็นกระบวน 3 ตอนอย่างเดียวกับกระบวนพยุหยาตราใหญ่
กล่าวคือ กระบวนหน้า กระบวนหลัง เป็นกระบวนทหาร ตอนกลางเป็นกระบวนพระบรมราช
อิสริยยศ ซึ่งประกอบด้วยเครื่องสูง กลองชนะ เช่นเดียวกัน แต่จำนวนลดลงและเปลี่ยนวิธีจัดริ้ว
กระบวนเป็นริ้ว 2 สาย ดังจะได้อธิบายถึงข้อแตกต่างระหว่าง 2 กระบวนเฉพาะเรื่องเครื่องสูง
ที่ใช้ในกระบวนแต่ไม่รวมกองทหารและผู้คุมกระบวน ดังนี้ (พิจารณาแผนผังประกอบ)

1. เครื่องสูงหน้าและเครื่องสูงหลัง ลดจำนวนลงใช้เพียงชุดเดียว คือ
  - ฉัตร 5 ชั้น ใช้เป็นเครื่องสูงหน้า 3 คู่ หลัง 2 คู่ รวม 5 คู่
  - บังแทรกสลับฉัตร 5 ชั้น เป็นเครื่องสูงหน้า 2 คู่ หลัง 1 คู่ รวม 3 คู่
  - ฉัตร 7 ชั้น และขุ่มสาย คงเดิม
2. บนราชยานยังคงใช้หัตถ์บอก บังสุรย์ และพระกลด คงเดิม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3. เนื่องจากวีวาระบวนที่ 4 นี้ เป็นการเชิญพระบรมอัฐิโดยใช้พระที่นั่ง
 ราเชนทรยาน*ทรงพระโกศพระบรมอัฐิ และใช้พระวอสีวิกาภาดาณณ์**ทรงพระราชสีริวางคาร
 ดังนั้นด้านข้างของพระที่นั่งราเชนทรยาน จึงให้อินทร์พรหมเชิญหม้อดอกไม้เงินทอง และด้านข้าง
 ของพระวอสีวิกาภาดาณณ์ให้อินทร์พรหมเชิญจามรหัทททองขวาง ข้างละ 8 เช่นเดียวกัน

กระบวนแห่ในละคร

กระบวนแห่ในละคร จะนำมาใช้ในการแสดงในวัดอุประสงค์อย่างการจัดกระบวน
 แห่ตามราชประเพณีอย่างหนึ่ง คือ ต้องการแสดงถึงความยิ่งใหญ่หรือแสดงอภิสริยยศของกษัตริย์ที่อยู่
 ในกระบวนแห่นั้น ซึ่งต้องคำนึงถึงความสวยงาม เวลา และพื้นที่ในการแสดงขณะนั้นด้วย มัก
 ปรากฏในการแสดงชนหลายชุดด้วยกัน เช่น ชุดศึกสามทัพ มีมุลพล้มเป็นทัพหน้า สหัสเดชะเป็น
 ทัพหลวง และทศกัณฐ์เป็นทัพหลัง ในการยกทัพครั้งนี้ใช้ราชรถเป็นพาหนะ 3 คัน สำหรับตัวละคร

---

*พระที่นั่งราเชนทรยาน ทำด้วยไม้สลักปิดทองรูปบุษบก มีคานสำหรับหาม 4 คาน ปกติ
 เวลาตั้งไว้ถอดคานออกเสีย 2 คาน ใช้คนหาม 56 คน สำหรับพระมหากษัตริย์ทรงในเวลาเสด็จ
 พระราชดำเนินโดยขบวนแห่อย่างใหญ่ และโดยที่เป็นของใหญ่และหนัก จึงไม่ได้ใช้สำหรับการ
 เสด็จพระราชดำเนินทางไกล นั่งห้อยพระบาท (แน่นน้อย บัณเฑาะว์ และสมชาย ๓ นครพนม,
 2535)

**พระวอสีวิกาภาดาณณ์ เป็นยานรูปร่างคล้ายเรือ ดิศพนักรอบตัวไว้ช่องทางขึ้นลงด้าน
 ข้าง ตั้งเสาขึ้นไว้บริเวณหลังคา ซึ่งคาดด้วยโครงไม้ไผ่สานทาร์กประดับข้อฟ้าใบระกาหางหงส์
 ลงรักปิดทอง ประดับกระจุกสวยงาม มีที่สำหรับสอดคาน 2 ลา ผู้หลักคิดกับคาน ใช้คนหาม 8
 คน เป็นยานสำหรับเจ้านายฝ่ายในและพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์นี้กราบ (แน่นน้อย บัณเฑาะว์ และ
 สมชาย ๓ นครพนม, 2535)

ตัวละคร 1 คน และจัดเครื่องสูงประดับราชอิสริยยศสำหรับสหัสเดชะ ซึ่งเป็นเทพหลวงเพียงตัวเดียว* หรือชุดพระรามครองเมือง มีพระพรตนาหน้า ตามด้วยพระราม พระลักษมณ์ และพระสัตรุด ทั้ง 4 นั่งราชรถคนละ 1 คัน จัดเครื่องสูงประดับอิสริยยศสำหรับพระราม ซึ่งเป็นเจ้านครอโยธยาเพียงตัวเดียว** ๗ เป็นต้น สำหรับในละครจะจัดให้มีกระบวณแห่ เมื่อบทละครกำหนดให้ตัวละครต้องเดินทางเสียบเมืองหรือเสด็จงานการราชพิธี เช่น อีเหนาเข้าเมืองดาหา ท้าวดาหาเดินทางไปแก้บน หรือท้าวกาหลังเสด็จงานพิธีสมโภชราชธิดา เป็นต้น

กระบวณแห่ในละครจะประกอบด้วยกระบวณในลักษณะคล้ายกระบวณพระราชอิสริยยศของกษัตริย์ตามราชประเพณี แต่ไม่มีกระบวณหน้าและกระบวณหลังอย่างกระบวณเสด็จพยุหยาตราสถลมารค ซึ่งใช้อุปกรณ์ประกอบการเคลื่อนไหวหลายลักษณะ ประกอบกับเครื่องสูงที่ดัดแปลงมาจากเครื่องสูงในราชประเพณี ดังจะได้กล่าวตามหัวข้อดังนี้

1. วิธีถือเครื่องประกอบอิสริยยศในกระบวณแห่
2. การจัดรูปกระบวณแห่ในละคร

1. วิธีถือเครื่องสูงในกระบวณแห่

เครื่องสูงในกระบวณแห่สำหรับการแสดงละคร ซึ่งได้แก่ ฉัตร 5 ชั้น เขียวและแดง บังแทรก ฉัตรชุ่มสายเขียวและแดง จามร พัดโบก กลด และธง มีวิธีการถือคล้ายกัน แบ่งออกเป็น 2 พวก ดังนี้

1. ฉัตร 5 ชั้น บังแทรก ฉัตรชุ่มสาย จามร พัดโบก จะมีวิธีการถือเช่นเดียวกับการถือกลดในละครที่ได้กล่าวถึงแล้วในเรื่องอุปกรณ์ประกอบการเคลื่อนไหวประเภทกลด กล่าวคือ ใช้นิ้วจับคันท่อนของเครื่องประกอบอิสริยยศโดยใช้นิ้วหัวแม่มือและนิ้วชี้จับอยู่ด้านล่าง พยายามให้เครื่องประกอบที่ถือเหล่านี้ตั้งตรงเมื่ออยู่ในกระบวณ (ดูภาพการถือกลดประกอบ)

---

*จากการแสดงในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทร์บรมราชชนนี วันที่ 10 มีนาคม 2539 ณ ห้องสนามหลวง

**จากการแสดงในงานฉลองพิธีกาฏจนาภิเษก วันที่ 9 มิถุนายน 2539 ณ ห้องสนามหลวง

2. ธง มีวิธีการถือลักษณะเดียวกันกับเครื่องประกอบอื่น ๆ แต่ให้ส่วนโคนของคันทรงอยู่เหนือหัว เข็มขัดของผู้แสดง และถือให้คันทรงเอนออกจากตัวผู้แสดงประมาณ 45 องศา เช่นเดียวกับการถือธงในละครขณะเดินนำทัพนั่นเอง (ดูภาพการถือธงเดินนำทัพประกอบ)

จะเห็นได้ว่าการถือเครื่องประกอบอิสริยยศในละคร จะมีลักษณะการจับถือเช่นเดียวกันกับการถือเครื่องประกอบอิสริยยศตามราชประเพณี เพียงแต่ผู้ถือเครื่องประกอบตามราชประเพณีมี 2 ผลัด เพื่อสับเปลี่ยนเป็นระยะ ๆ ตลอดการเดินทางเข้ากระบวน ทั้งนี้เพราะกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคมีระยะทางยาวกว่าและเครื่องประกอบจะมีน้ำหนักมากกว่าเครื่องประกอบในละคร

2. การจัดรูปกระบวนแห่นละคร

การจัดกระบวนแห่นละคร มีลักษณะคล้ายกับการจัดรูปกระบวนอิสริยยศของกษัตริย์เมื่อเสด็จเสียบพระนคร คือ การจัดเป็นรูปรีวงกระบวน และมีการเชิญเครื่องสูงมาประกอบในกระบวนอิสริยยศนั้น ๆ เช่นเดียวกันกับกระบวนพยุหยาตราสถลมารคเพียงแต่มีจำนวนน้อยกว่ากระบวนเสด็จจริง ๆ เท่านั้น ส่วนข้อแตกต่างระหว่างการจัดกระบวนแห่นละครกับกระบวนพยุหยาตราสถลมารค สามารถสรุปได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

1. กระบวนแห่นละคร จะมีเฉพาะกระบวนอิสริยยศเท่านั้น ไม่มีกระบวนหน้าและกระบวนหลังหรือกระบวนตาม
2. กระบวนแห่นละคร จะเริ่มต้นขบวนด้วยการเชิญธงนำกระบวน ไม่มีผู้นำรีว
3. กระบวนแห่เสด็จของกษัตริย์ในละคร จะประกอบด้วยรีวกระบวนข้างละ 1 สายเท่านั้น
4. จำนวนเครื่องประกอบอิสริยยศของกษัตริย์ที่เรียกว่าเครื่องสูงในละครจะมีจำนวนน้อยกว่าและไม่มีฉัตร 7 ชั้น
5. การจัดตำแหน่งของเครื่องสูงในละคร เมื่อเข้ากระบวนแห่จะมีเกณฑ์ในการจัดลำดับของเครื่องสูงเลียนแบบการจัดเครื่องสูงในกระบวนพยุหยาตราเช่นเดียวกัน แต่มีข้อจำกัดดังนี้

- เนื่องจากเครื่องสูงในละครมีจำนวนน้อยกว่า และขาดเครื่องสูงบางประเภทได้แก่ ฉัตร 7 ชั้น ทำให้กระบวนแห่ ในละครมีขนาดสั้นกว่ากระบวนพยุหยาตรามาก

- ตำแหน่งของบังสุรย์ในกระบวนพยุหยาตรา จะเชิญอยู่ข้างพระที่นั่งบนพระมหาพิชัยราชรถหรือราชยาน คนละข้างกับพระกลด แต่กระบวนแห่ในละครกำหนดให้กลดอยู่ด้านหลังผู้แสดงบนราชรถ ดังนั้นตำแหน่งของบังสุรย์ในละครจึงต้องเปลี่ยนไปถือเป็นเครื่องสูงแห่หลัง เพราะจะได้ไม่บังการแสดงและผู้แสดงบนราชรถ

- งานการแสดงบางครั้ง สถานที่ หรือเวทีแสดงไม่อำนวยความสะดวกการจัดกระบวนแห่แบบเต็มรูปแบบ เนื่องจากมีตัวละครมาก หรือเวทีแสดงแคบเกินไป ผู้กำกับเวที หรือผู้ฝึกซ้อมอาจให้ถือเครื่องสูงไม่ครบเต็มสารับ

ส่วนพักโบกาก็ถืออยู่ด้านหลังของราชรถในกระบวนเช่นเดียวกันกับกระบวนพยุหยาตราสถลมารถ ดังจะยกตัวอย่างการจัดตำแหน่งของเครื่องสูงในละครสำหรับการแสดงในเหตุการณ์การจัดกระบวนแห่ ดังนี้

ตัวอย่างที่ 1 การแสดงละครเรื่องยศเกตุของวิทยาลัยนาฏศิลป์กรุงเทพ สถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร ณ โรงละครแห่งชาติ วันที่ 12 กุมภาพันธ์ 2539 ในเหตุการณ์ที่พระยศเกตุพานางเมธาวดีกลับเมือง มีการจัดรูปกระบวนดังนี้

- ธง

- เครื่องสูงแห่หน้า ได้แก่ ฉัตร 5 ชั้น

- ราชรถสำหรับพระยศเกตุและนางเมธาวดี

- กลดกั้นอยู่ด้านหลังของผู้แสดงที่หันหน้ามาทางผู้ชม

- พักโบกอยู่ด้านหลังของราชรถ

- เครื่องสูงแห่หลัง ได้แก่ ฉัตร 5 ชั้น พักโบก และบังสุรย์

- ข้าราชการบริวารตามเสด็จ ได้แก่ ทหารและนางกำนัล

ตัวอย่างที่ 2 การแสดงเชนเรื่องรามเกียรติ์ของสถาบันนาฏดุริยางคศิลป์ กรมศิลปากร ณ สนามหลวง วันที่ 9 มิถุนายน 2539 งานฉลองพระราชพิธีกาชุนนาภิเศก ในเหตุการณ์ที่พระรามกลับมาครองเมือง มีการจัดรูปกระบวนดังนี้

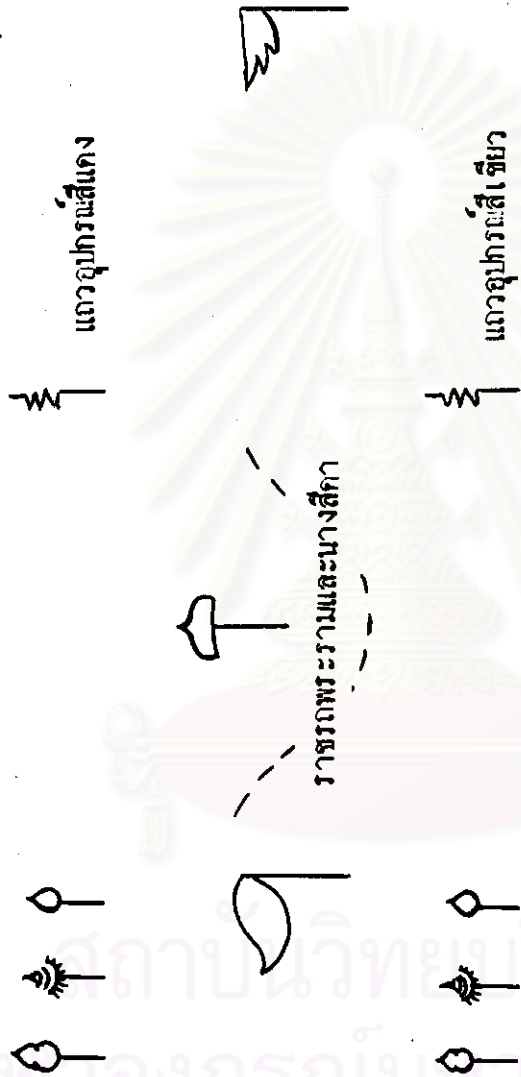
- ธง

- เครื่องสูงแพหน้า ได้แก่ ฉัตร 5 ชั้น
- ราชรถสำหรับพระรามและนางสีดา
- กลดกั้นอยู่ด้านหลังของผู้แสดง
- พัดโบกอยู่ด้านหลังของราชรถ
- เครื่องสูงแพหลัง ได้แก่ จามร 1 คู่
- ชুমสาย 1 คู่
- บังแทรก 1 คู่
- ราชรถสำหรับพระลักษมณ์ มีกลดกั้นอยู่ด้านหลังผู้แสดง
- ราชรถสำหรับพระสีตบุตร มีกลดกั้นอยู่ด้านหลังผู้แสดง
- ทหารและข้าราชการบริพารจะเดินอยู่บริเวณเวทีส่วนหน้า (apron) ซึ่ง

สร้างให้ต่ำกว่าเวทีด้านบนเล็กน้อย

พิจารณาแผนผังการจัดรูปกระบวนพาดนการแสดงเช่น วันที่ 9 มิถุนายน
2539 ประกอบ ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนผังการจัดรูปทรงบริเวณหน้าในการแสดงโขนเรื่อง รามเกียรติ์ ชุดพระรามครองเมือง
(เฉพาะบริเวณอิศริยยศ)

งานฉลองพระราชพิธีกาญจนาภิเษก วันที่ 9 มิถุนายน 2539
ณ สนามหลวง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
สถาบันวิทยบริการ

การใช้อุปกรณ์ประกอบการเคลื่อนไหวประเภทพาหนะและประเภทเครื่องสูงใน กระบวนแห่ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ นำมาใช้ประกอบการแสดงละครราและโขน ไม่ได้นำมาใช้ประกอบการแสดงละครประเภทอื่นนอกจากนี้ และลักษณะการใช้อุปกรณ์เหล่านี้ โดยส่วนใหญ่จะเลียนแบบมาจากการใช้จริงที่ปฏิบัติมาตามราชประเพณี แต่ได้ถูกปรับปรุงให้เหมาะกับรูปแบบของการแสดงละครรา โดยคำนึงถึงเรื่องละครและส่งเสริมบุคลิกของตัวละครเป็นสำคัญ ประกอบกับการสร้างความเข้าใจงานการชมละครให้กับผู้ชมได้มากขึ้น ส่วนการใช้อุปกรณ์ใดมากหรือน้อยย่อมขึ้นอยู่กับบทละครเป็นสำคัญ

สรุป

อุปกรณ์ประเภทการเคลื่อนไหว มักจะเป็นอุปกรณ์ที่ถูกระบุให้ใช้ด้วยปัจจัยของเหตุการณ์ในเรื่อง บทละครระบូ และประเพณีของชนชาติในเรื่องละคร แยกใช้ในโอกาสต่าง ๆ กัน มีด้วยกัน 2 ประเภท คือ

1. อุปกรณ์ประเภทพาหนะ โดยจะหมายความถึงอุปกรณ์ที่ใช้ร่วมกับอุปกรณ์ที่เป็นรูปพาหนะจริง ได้แก่ แล่ม้า ขอส้าง ธง และกลด ใช้ร่วมกับราชรถและม้าแฉงแล้วแต่กรณีดังนี้

ราชรถ เป็นพาหนะใช้ประกอบการเดินทางของผู้แสดงที่เป็นกษัตริย์ และพระราชวงศ์ในระบอบกษัตริย์ หรือใช้ในกระบวนแห่งานราชพิธี ราชรถในละครสามารถนำมาใช้ประกอบการแสดงละครได้ 2 วิธีคือ

ก. ใช้สำหรับนั่ง ผู้แสดงสามารถนั่งบนราชรถตั้งแต่ 1-3 คน โดยแบ่งลักษณะการนั่งออกเป็น 3 แบบ ดังนี้

- นั่งคนเดียว สำหรับพระหรือนาง
- นั่ง 2 คน สำหรับพระกับนาง พระกับพระ และนางกับนาง
- นั่ง 3 คน สำหรับพระ 2 คน กับนาง 1 คน และนาง 3 คน

วิธีการนั่งบนราชรถสำหรับผู้แสดงตัวพระ มีอยู่ 2 วิธี คือ การนั่งบนบัลลังก์ ด้วยการนั่งห้อยเท้าข้างซ้าย เท้าขวาก้าวขึ้นไปบนบัลลังก์ในลักษณะคล้ายการคุกเข่าและการนั่งบนพื้นราชรถ ด้วยการนั่งคุกเข่าหันด้านซ้ายไปทางผู้ชม หันหน้าไปทางองครักษ์

ส่วนการนั่งบนราชรถสำหรับผู้แสดงตัวนาง ก็มีอยู่ 2 วิธีเช่นกัน คือ การนั่งบนราชรถ ด้วยการนั่งบนบัลลังก์ห้อยเท้า 2 ข้างวางบนพื้นราชรถ และการนั่งบนพื้นราชรถด้วยการนั่งพับเพียบ หันหน้ามาทางผู้ชมด้านหน้าเวที

การจัดทำตัวละครนั่งบนราชรถแบบใดนั้น ผู้กำกับจะต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมและความสวยงาม โดยการนำข้อละครเป็นหลัก ประกอบกับความพร้อมของราชรถที่จัดทำมีขึ้นในการแสดงแต่ละครั้ง การนั่งบนราชรถในการแสดงละครจะใช้เมื่อตัวละครทำทชณะราชรถหยุดอยู่กับที่และเมื่อราชรถเคลื่อนที่

ข. ใช้สำหรับยืน การยืนบนราชรถหรือ "ยืนรถ" ใช้กับผู้แสดงตัวพระเท่านั้น และใช้ในกรณีที่ตัวละครกำลังทำทชณะราชรถหยุดอยู่กับที่ การยืนรถของผู้แสดงตัวพระจะสามารถยืนได้เพียง 1 คน แม้ว่าในขณะที่นั้นมีผู้แสดงพระนั่งบนราชรถมากกว่า 1 คนก็ตาม

การยืนรถของผู้แสดงพระ สามารถยืนได้ด้วยเท้าขวาและซ้าย แล้วแต่ว่าราชรถจะออกจากประตูด้านขวาหรือซ้าย

ถ้าราชรถออกทางประตูขวา ผู้แสดงจะยืนบนพื้นราชรถด้วยเท้าซ้ายเท้าขวาจะยกขึ้นไปตั้งเข่าบนบัลลังก์ หันหน้าไปทางผู้ชม

ถ้าราชรถออกทางประตูซ้าย ผู้แสดงจะยืนบนพื้นราชรถด้วยเท้าขวาเท้าซ้ายจะก้าวยกขึ้นไปตั้งเข่าบนบัลลังก์แทน เพื่อจะได้หันหน้าไปทางผู้ชม

การเคลื่อนที่ราชรถในละคร ต้องมีผู้แสดงแต่งกายเลียนแบบม้าจับแอกที่อยู่ตรงงอนรถลากราชรถไปตามพื้นเวที การเคลื่อนที่ราชรถด้วยวิธีนี้ แสดงว่า ราชรถในละครเป็นราชรถที่เทียมด้วยสัตว์ในการลากจึงไปตามที่ต่าง ๆ เมื่อราชรถหยุด ผู้แสดงเป็นม้าจะนั่งลง แต่มือยังคงจับแอกไว้ตลอดเวลา

ม้าแผน การแสดงละครเรื่องอิเหนา ใช้ม้าแผนประกอบการแสดงตามเนื้อเรื่องหลายเหตุการณ์ านวัตถุประสงค์เพื่อการเดินทาง เป็นม้าศึกสำหรับรบบนหลังม้าและเป็นพาหนะใช้สำหรับการล่าสัตว์ ดังนั้นการขี่ม้าแผนมักนิยมขี่ม้าแผนคู่กับอุปกรณ์ชนิดอื่น ได้แก่ แล่ม้าและอาวุธ ดังนั้นวิธีการขี่ดังนี้

- การขึ้นผ้าแดง เมื่อผู้แสดงทาทาขึ้นผ้า ด้วยการยื่นยกเท้าซ้าย มือขวาจับหลังหรือถือส้นผ้า มือซ้ายจับสอดมือแบหงายระดับศีรษะ งอข้อศอก จะมีทหารนำผ้าแดงมาแขวนไว้ที่เอวด้านขวาของผู้แสดงที่จะขึ้นผ้า เสร็จแล้วต้องถวายบังคม 1 ครั้ง ถ้าผู้ขึ้นผ้าเป็นกษัตริย์

- การลงผ้าแดง เมื่อผู้แสดงจะลงจากหลังผ้า จะรวมมือทั้ง 2 ระดับอกให้มือขวาจับ มือซ้ายตั้งวง เหมือนการลงจากเตียง จากนั้นจะต้องก้าวซ้ายหมุนตัวมาทางขวา 1 รอบ พร้อมกับเคลื่อนมือซ้ายไปจับหลัง มือขวาดังวงสูง เมื่อหมุนตัวกลับมาอยู่ด้านหน้าแล้วจะมีทหารมาปลดผ้าแดงออกจากเอวผู้แสดง แล้วทาทาขึ้นผ้าจากไป ส่วนผู้ที่ลงจากผ้ากลับมาทาบทางด้านหน้าเวที

- การจับผ้าแดง หมายถึง การขึ้นผ้าหรือควมผ้าในการแสดง สามารถปฏิบัติได้ 3 วิธีคือ

1. การจับผ้าแดงด้วยมือเปล่า
2. การจับผ้าแดงด้วยการใช้แล้ผ้าประกอบ
3. การจับผ้าแดงด้วยการใช้อาวุธประกอบ

- การเร่งผ้า หมายถึง ก่อนการควมผ้าให้ทาสัญญาให้มารั้งนั่นเอง ในการแสดงละคร สามารถเร่งผ้าได้โดยใช้อุปกรณ์อื่นช่วย ได้แก่

1. การใช้แล้เร่งผ้า
2. การใช้อาวุธเร่งผ้า

ผ้าแดง เป็นอุปกรณ์ประกอบการแสดง มีความหมายเท่ากับการขึ้นผ้าจริงเท่านั้น ผ้าแดงจะไม่มืบทมาเกี่ยวข้องกับทาทาของผู้ขึ้นผ้าเลย หมายความว่า เมื่อผู้แสดงแขวนผ้าแดงแล้วก็จะแสดงตามบทบาทของตน ถ้าไม่มีทควมผ้าหรือจับผ้า มือของผู้แสดงแทบจะไม่ได้จับบนตัวผ้าแดงเลย แต่ในการแสดงละครเราก็ยังขาดผ้าแดงไม่ได้ พร้อมทั้งมีระเบียบปฏิบัติของการใช้ผ้าแดง ซึ่งต้องปฏิบัติตามสืบมาจนทุกวันนี้

แล้ผ้า เป็นอุปกรณ์ใช้คู่กับผ้าแดงหรือผ้าทรง เมื่อถึงบทที่ผู้แสดงจะต้องขึ้นผ้าผู้แสดงจะต้องถือแล้ผ้าก่อนจึงทาทาขึ้นผ้าได้ การจับแล้ผ้าประกอบการแสดงคู่กับผ้าแดงหรือผ้าทรง มี 2 วิธีคือ การจับแล้ผ้าในขณะขึ้นขึ้นและการจับแล้ผ้าในขณะตีบทหรือทาทาตามเนื้อเรื่อง

ในการแสดงละครเรื่องอิเหนา มีการใช้แล้หลายครั้ง เนื่องจากตัวละครเอกในเรื่องนิยมใช้ผ้าเป็นพาหนะในการเดินทางและในการรบ ดังนั้นจึงมีการใช้แล้ประกอบมากตามไป

ด้วย แม้ว่างานการรบจะใช้อาวุธในการควมัวแทนก็ตาม แต่ในการตรวจพลก่อนการทาศึกที่ใช้มาเป็นพาหนะ ก็ยังคงต้องใช้แล้มีาประกอบการแสดงด้วย

ขอช้าง เป็นอุปรณ์ที่ใช้คู่กับช้างทรงที่ใช้ผู้แสดงแต่งกายเลียนแบบช้างในการแสดงละคร เรื่องอิเหนาใช้ขอช้างประกอบการแสดงเฉพาะในการเดินทางไกลเท่านั้น วิธีจับขอช้างในการแสดงสามารถจับและถือได้ทั้ง 2 มือ โดยวิธีกำด้ามขอช้าง ให้ส่วนขอช้างเกี่ยวกับไหล่ผู้แสดงเป็นข้างไว้ แต่มีข้อสังเกตว่าจะต้องถือด้วยมือขวา เกี่ยวไหล่ขวาของผู้แสดงเป็นข้างพร้อมทั้งใช้มือซ้ายแตะที่ปลายด้ามขอช้างเสมอ

สำหรับทำขึ้นช้าง มีข้อกำหนดทางนาฏศิลป์ไทยว่า ให้ถือขอช้างด้วยมือขวา แล้วทาทากลางอัมพร ใช้เท้าซ้ายเหยียบที่ข้อพับขาของผู้แสดงเป็นข้างที่ยืนอยู่ด้านหน้า

ธง เป็นเครื่องประกอบอิสริยยศของกษัตริย์อย่างหนึ่ง ใช้ประกอบการแสดงโดยการถือหน้ากองทัพอหรือกระบวณแห่ มีวิธีการจับและถือธง 3 แบบ คือ

แบบที่ 1 ใช้สำหรับผู้แสดงถือธงวิ่งออกมาจากประตูด้านขวา ขณะตรวจพลในช่วงแรกที่คนธงออกมาราเพื่อเรียกพลก่อน

แบบที่ 2 ใช้ในการราในบทของคนธงหน้าเวทีถ้าถือไว้หนึ่ง ๆ แต่ถ้ามีการโบกธงไป-มา และเคลื่อนที่ไปยังประตูทางออก จะหมายถึง การเรียกพลทหารที่ถืออาวุธออกมาแสดงฝีมือและความพร้อมเพรียง

แบบที่ 3 ใช้เมื่อยืนรอที่มุมด้านซ้ายของเวที รับคำสั่งจากแม่ทัพและการถือธงเดินนากองทัพขณะเคลื่อนที่

การที่คนธงต้องถือธงตามแบบและโอกาสต่าง ๆ นี้ คนธงจะต้องมีการเปลี่ยนตำแหน่งการยืนของตน เพื่อความเหมาะสมและเป็นเกณฑ์ในการตรวจพลในบทของคนธงอย่างหนึ่ง ซึ่งคนธงจะต้องรู้และปฏิบัติตาม

กลด เป็นอุปรณ์ที่จัดเป็นเครื่องประกอบอิสริยยศของกษัตริย์และพระราชวงศ์อย่างหนึ่ง ใช้ประกอบการกันกลดขณะตัวเอกราตรวจพลหรือนั่งบนราชรถ วิธีถือกลดมีอยู่เพียงแบบเดียว แต่มีการใช้หลายโอกาสที่ผู้ถือกลดจะต้องรู้ธรรมเนียมในการกันกลดให้เจ้านาย ดังนี้

- ถ้าเจ้านายทาท่าเท้าจากโดยใช้กลด ผู้ถือกลดต้องนั่งตั้งเข่าทางด้านซ้ายของนายหันหน้าเข้าหาเจ้านาย

- ถ้าเจ้านายกำลังวาดตรวจพล ต้องระวังไม่ให้ส่วนของกลดไปถึงผู้แสดงที่กำลัง
ราวอยู่ด้านหน้าได้
- ถ้าเจ้านายหมุนตัว ผู้ถือกลดต้องหมุนตัวตามเจ้านาย โดยวิ่งอยู่โดยรอบตัว
เจ้านายให้ผู้ถือกลดคอยหลังเจ้านายเสมอ
- ถ้าเจ้านายนั่งอยู่บนราชรถ ผู้ถือกลดต้องอยู่หลังเจ้านายเสมอ

2. อุปกรณ์ประเภทเครื่องสูงในกระบวนแห่

การจัดอุปกรณ์เพื่อใช้ในกระบวนแห่ในละครนี้ จากการศึกษาเปรียบเทียบแล้ว พบว่า
เป็นการเลียนแบบการจัดรูปกระบวนแห่พระราชอิสริยยศของพระมหากษัตริย์ไทยในอดีตเท่านั้น ส่วน
การใช้เครื่องสูงมิได้เลียนแบบการใช้อย่างจริงจัง และแต่ละครั้งในการแสดงตำแหน่งของเครื่องสูง
ในละครจะไม่ได้อยู่ในตำแหน่งเดิมทุกชิ้นเสมอไป ดังนี้

รูปของกระบวนแห่ในละคร เริ่มต้นด้วย

- ธง
- เครื่องสูงแห่หน้า
- ราชรถ
- เครื่องสูงแห่หลัง
- ขบวนตามเสด็จ

ส่วนจำนวนของเครื่องสูงแห่หน้าและหลังไม่เท่ากันทุกครั้ง และแต่ละครั้ง
ลักษณะของเครื่องสูงก็ไม่เหมือนกัน ดังนั้นกล่าวได้ว่า การจัดกระบวนแห่ในละครเลียนแบบการจัด
กระบวนแห่เสด็จพระราชดำเนินของพระมหากษัตริย์ไทย เฉพาะการจัดรูปกระบวน และใช้
เฉพาะกระบวนพระราชอิสริยยศเท่านั้น

การใช้อุปกรณ์ประเภทกองการเคลื่อนไหวตามเนื้อเรื่องเหล่านี้ จะเห็นได้ว่า
อุปกรณ์บางชนิดผู้แสดงต้องใช้ถือ จับต้อง เป็นส่วนประกอบในการทาบทวนการแสดง แต่อุปกรณ์บาง
ชิ้นเพียงแสดงความหมายสื่อให้ผู้ชมสามารถเข้าใจการแสดงได้ง่ายขึ้น โดยไม่ต้องนำมาถือประกอบ
ในการทาบทวนเลย แต่อย่างไรก็ดีอุปกรณ์ทั้งหมดนี้นับเป็นอุปกรณ์สำคัญทั้งสิ้น เพราะถ้าขาดสิ่งใดสิ่ง
หนึ่งไป นับว่าการแสดงนั้นไม่สมบูรณ์